

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ

ІНСТЫТУТ МОВАЗНАЎСТВА імя ЯКУБА КОЛАСА

УДК 808.26-2

РАГАЎЦОЎ Васіль Іванавіч

**МАЎЛЕНЧАЕ ВЫРАЖЭННЕ КАМІЧНАГА
Ў БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ**

10.02.01 — беларуская мова

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук

Мінск — 2002

Дысертацыя выканана ў Магілёўскім дзяржаўным універсітэце
імя А. А. Куляшова.

Афіцыйныя апаненты: член-карэспандэнт НАН Беларусі
доктар філалагічных навук прафесар
ЖУРАЎСКІ А. І.
(Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН
Беларусі, аддзел гісторыі беларускай мовы);

доктар філалагічных навук прафесар
ЛЕПЕШАЎ І. Я.
(І родзенскі дзяржаўны універсітэт
імя Янкі Купалы, кафедра беларускай мовы);

доктар філалагічных навук прафесар
СТАНКЕВІЧ А. А.
(Гомельскі дзяржаўны універсітэт
імя Ф. Скарыны, кафедра беларускай мовы).

Апаніруючая арганізацыя — Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт
імя Максіма Танка.

Абарона адбудзецца ___ красавіка 2002 г. у 14 гадзін на пасяджэнні савета па
абароне дысертацый Д 01.43.01 пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, 1, корп. 2;
тэл.: 284-15-94).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы
імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэферат разасланы ___ сакавіка 2002 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
Д 01.43.01

С.Я. Рапацэвіч

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Адною з важных праблем лінгвістыкі тэксту з'яўляецца праблема вывучэння сродкаў маўленчага выражэння камічнага. Вырашэнне гэтай праблемы дае магчымасць выявіць механізм іх утварэння і змен (структурна-семантычных, семантычных), а таксама акрэсліць універсальныя прыёмы дасягнення камічнай экспрэсіі, глыбей спасцігнуць асаблівасці індывідуальнага стылю пісьменнікаў.

Актуальнасць працы вызначаецца:

а) патрэбай больш актыўнага і глыбокага вывучэння мовы мастацкай літаратуры (у тым ліку экспрэсіўных сродкаў) як аднаго з прыярытэтных напрамкаў беларускага мовознаўства;

б) адсутнасцю спецыяльнага даследавання праблемы маўленчага выражэння камічнага ў беларускай драматургіі;

в) неабходнасцю разгледзець некаторыя дыскусійныя пытанні тэмы, удакладніць асобныя вывады, зробленыя папярэднімі даследчыкамі;

г) недастатковай увагай да гэтай праблемы ў навучальнай літаратуры для студэнтаў філалагічных факультэтаў ВНУ (найперш па стылістыцы і лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту).

Актуальнасць дысертацыйнага даследавання, такім чынам, заключаецца перш за ўсё ў распрацоўцы новага навуковага напрамку, звязанага з маўленчым выражэннем камічнага ў беларускай мастацкай літаратуры (драматургіі), тлумачыцца надзённымі тэарэтычнымі і практычнымі патрэбамі (выяўленне з дастатковай паўнатай і апісанне сродкаў, спосабаў і прыёмаў стварэння камічнага эфекту ў беларускай драматургіі, асаблівасцей іх ужывання, а таксама функцыянавання як у аспекце сіххраніі, так і дыяхраніі).

Сувязь працы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Дысертацыя выканана ў межах Дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў «Беларуская мова: яе гісторыя, сучасны стан і сувязі з іншымі славянскімі мовамі (Беларуская мова)» (1996 — 2000 гг.; галаўная арганізацыя — Інстытут мовознаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі).

Мэта і задачы даследавання. Асноўнай мэтай дысертацыі з'яўляецца даследаванне сродкаў маўленчага выражэння камічнага ў беларускай драматургіі. Для дасягнення мэты ў дысертацыйным даследаванні пастаўлены наступныя задачы:

- выявіць і сістэмна апісаць вербальныя сродкі стварэння камічнага эфекту ў драматургічных творах;
- вызначыць актуалізатары і інтэнсіфікатары камічнай экспрэсіі;
- разгледзець сінкрэтызм у маўленчым выражэнні камічнага;
- выявіць ролю узуальных і аказіянальных сродкаў у стварэнні камічнага эфекту;
- акрэсліць ступень ужывальнасці тых або іншых сродкаў камічнага як у драматургіі ў цэлым, так і ў п'есах асобных аўтараў;
- устанавіць адметнасць выкарыстання сродкаў у камічнай функцыі на розных этапах развіцця беларускай драматургіі;
- адзначыць асаблівасці эвалюцыі сродкаў маўленчага выражэння камічнага ў творах беларускай драматургіі.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам даследавання з'яўляюцца сродкі маўленчага выражэння камічнага. Крыніцай фактычнага матэрыялу паслужыла беларуская драматургія на працягу яе гістарычнага развіцця — старажытная і сучасная (XVII—XX стст.). Прааналізавана каля 13 тысяч картак, выпісаных прыкладна з 400 драматургічных твораў розных жапраў (звыш 16 тысяч друкаваных старонак).

Гіпотэзі. У маўленчым выражэнні камічнага выяўляюцца дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі, выкарыстоўваюцца аказіянальныя сродкі і (радзей) узуальныя. Адна з найважнейшых умоў стварэння камічнага эфекту — адступленне ад узусу ва ўжыванні моўных сродкаў.

Метадалогія і метады даследавання. Метадалогічнай асновай даследавання з'яўляюцца класічныя працы па тэорыі камічнага, у якіх выкладзены найважнейшыя палажэнні аб яго сутнасці і законамернасцях функцыянавання як эстэтычнай катэгорыі. У дысертацыі аўтар прытрымліваецца прынцыпу сістэмнасці, які прадугледжвае даследаванне той або іншай з'явы як часткі цэлага, звязанай сувязямі і адносінамі з іншымі часткамі, а таксама прынцыпу гістарызму, у адпаведнасці з якім мова разглядаецца як грамадская з'ява, што няспынна развіваецца і ўдасканальваецца.

Для дасягнення пастаўленай мэты і вырашэння найбольш важных задач у працы выкарыстоўваюцца апісальны (асноўны), параўнальна-гістарычны, параўнальна-супастаўляльны метады, а таксама прыёмы дыстрыбутыўнага і трансфармацыйнага аналізу.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Дысертацыя з'яўляецца першай у беларускім мовазнаўстве спробай комплекснага вывучэння сродкаў маўленчага выражэння камічнага ў беларускай драматургіі на розных этапах яе развіцця. На аснове багатага фактычнага матэрыялу даецца класіфікацыя сродкаў, выяўляецца іх лінгвістычная сутнасць, а таксама паказваецца актыўнасць іх ужывання ў беларускай драматургіі ў цэлым і ў асобных аўтараў у прыватнасці; выдзяляюцца актуалізатары і інтэнсіфікатары камічнага; замест апісальных найменняў некаторых моўных сродкаў прапановуецца тэрмінаспалучэнні (ідыялектныя клішэ, паратаксісныя аказіяналізмы); крытычна ацэньваюцца існуючыя трактоўкі дыскусійных пытанняў (класіфікацыйны статус пэўных сродкаў, тыпы каламбураў) і выказваюцца свае меркаванні; удакладняюцца некаторыя раней зробленыя даследчыкамі вывады.

Тэарэтычная і практычная значнасць даследавання. Акрэсленыя ў дысертацыйнай працы і практычна апрабаваныя падыходы да вывучэння маўленчых сродкаў камічнага могуць стымуляваць правядзенне новых лінгвістычных даследаванняў. Выпікі дысертацыі будуць садзейнічаць далейшай распрацоўцы такіх тэарэтычных пытанняў, звязаных з вербальным выражэннем камічнага, як сінкрэтызм маўленчых сродкаў і іх семантычная структура, універсальныя і нацыянальна моўныя сродкі (прыёмы, спосабы) стварэння камічнай экспрэсіі, мадэлі канструкцый з сінтаксічна абумоўленай іранічнай семантыкай і інш.

Найбольш значныя палажэнні дысертацыйнай працы можна выкарыстаць пры напісанні абагульняльных прац па мове беларускай мастацкай літаратуры, а таксама па параўнальна-супастаўляльным лінгвістычным даследаванні камічнага ў розных мовах — як роднасных, так і няроднасных. Фактычны матэрыял і вывады могуць быць карыснымі пры выкладанні ў ВНУ вучэбных дысцыплін «Лінгвістычны аналіз тэксту», «Стылістыка беларускай мовы», правядзенні спецкурсаў і спецсемінараў па стылістыцы мастацкага тэксту, падрыхтоўцы курсавых і дыпломных прац.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону.

1. Камічнае як адна са складаных катэгорый эстэтыкі рэалізуецца ў шматлікіх сродках (вербальных і невербальных), сярод якіх найважнейшая роля належыць вербальным сродкам.

2. Маўленчыя сродкі маюць розную «камічную» спецыялізацыю: для адных функцыя стварэння камічнага эфекту з'яўляецца сталай, для іншых яна выяўляецца толькі ў спецыяльна створаных кантэкстах.

3. Універсальныя спосабы выражэння камічнага эфекту — кантрастнае і канцэнтраванае ўжыванне моўных сродкаў.

4. У выяўленні камічнай экспрэсіі важную ролю адыгрываюць стылістычныя актуалізатары (сродкі вербальнага, сітуацыйнага і паралінгвістычнага кантэксту).

5. Ва ўзмацненні камічнага эфекту важнае значэнне маюць інтэнсіфікатары — пэўныя маўленчыя сродкі і прыёмы.

6. Існуе відавочная ўзаемазалежнасць паміж структура-семантычным і семантычным змяненнем моўных адзінак і рэалізацыяй імі камічнай экспрэсіі.

7. Найбольш дзейным сродкам выражэння камічнага з'яўляюцца аказіяналізмы (лексічныя, семантычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя).

8. Адметная асаблівасць у стварэнні камічнага — комплекснае выкарыстанне маўленчых сродкаў, якія не маюць строга акрэсленага парадку размяшчэння.

9. Сродкі маўленчага выражэння камічнага храналагічна звязаны з адпаведным этапам у развіцці беларускай драматургіі і вызначаюцца асаблівасцямі ўжывання ў творах.

Асабісты ўклад суіскальніка. Дысертацыйнае даследаванне з'яўляецца самастойнай працай аўтара: яму належыць стварэнне картатэкі фактычнага матэрыялу, яго класіфікацыя і аналіз, асноўныя палажэнні і вынікі.

Апрацацыя вынікаў дысертацыі. Дысертацыйнае даследаванне абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова ў 2002 годзе.

Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання прайшлі апрацацыю:

- на міжнародных (Мінск, кастрычнік 1997, 2000, 2001; Горкі, лістапад 2000; Магілёў, люты, кастрычнік 2001; Мазыр, красавік 2001; Смаленск, чэрвень 2001; Нежын, кастрычнік 2001; Гомель, лістапад 2001) і на рэспубліканскіх канферэнцыях (Магілёў, снежань 1999; люты 2001; Гомель, красавік 2001; Гродна, красавік 2000, кастрычнік 2001; Мазыр, сакавік 2001);

- у спекурсе для студэнтаў факультэта славянскай філалогіі Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова «Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі».

Апублікаванасць вынікаў. Асноўныя вынікі дысертацыі выкладзены ў 44 публікацыях агульным аб'ёмам каля 500 старонак, у тым ліку 1 манаграфія, 27 навуковых артыкулах (1 у сааўтарстве), апублікаваных у рэцэнзаваных перыядычных выданнях і навуковых зборніках, 1 энцыклапедычным артыкуле, 15 матэрыялах і тэзісах навуковых канферэнцый (2 у сааўтарстве).

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі, сямі глаў, заключэння, крыніц фактычнага матэрыялу, спісу выкарыстанай літаратуры. Агульны аб'ём даследавання — 239 старонак, з якіх асноўны тэкст дысертацыі складае 207 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва «Уводзінах» даецца агульнае ўяўленне аб праблеме даследавання, вызначаецца сутнасць камічнага як эстэтычнай катэгорыі і яго відаў, акрэсліваюцца сродкі выражэння камічнай экспрэсіі ў драматургічных творах, робіцца кароткі агляд літаратуры на тэме.

У «Лігуніны характарыстыцы працы» абгрунтоўваецца неабходнасць комплекснага вывучэння маўленчага выражэння камічнага, паказваецца сувязь даследавання з навуковымі праграмамі і тэмамі, акрэсліваюцца яго мэты і задачы, аб'ект і прадмет, адначасна навуковая навізна атрыманых вынікаў, іх тэарэтычная і практычная значнасць, называюцца асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону, пералічваюцца выкарыстаныя метады даследавання, прыводзіцца інфармацыя аб крыніцах фактычнага матэрыялу, даюцца звесткі аб апрабаванні і апублікаванасці вынікаў дысертцыі, яе структуры і аб'ёме.

Глава I «Стылістычныя фігуры» складаецца з сямі раздзелаў.

Каламбур як стылістычная фігура (1. 1.) заснаваны на выкарыстанні розных значэнняў аднаго і таго ж полісеманта (слова, фразалагізма) ці дзвюх сугучных адзінак (амонімаў, паранімаў, паранімаў). З улікам таго, з якіх моўных адзінак утвараюцца каламбуры (лексічных, фразеалагічных, сінтаксічных), яны падзяляюцца на лексічныя, фразеалагічныя і сінтаксічныя.

Лексічныя каламбуры (1. 1. 1.) утвараюцца на аснове лексічных сродкаў (полісемантаў, паранімаў, амонімаў, антонімаў) і з'яўляюцца найбольш шматлікімі ў беларускай драматургіі.

Наўмыснае і нечаканае сутыкненне (абыгрыванне) у кантэксце розных значэнняў полісеманта (прамых, пераносных, агульнаўжывальных і абмежаванага выкарыстання, узуальных і аказіянальных і інш.), найважнейшым актуалізатарам якіх з'яўляецца кантэкст (вербальны, сітуацыйны, змешаны), — адзін з найбольш пашыраных спосабаў утварэння полісемантычных каламбураў (1. 1. 1. 2.).

Інтэнсіфікатары камічнага эфекту полісемантаў: 1) ступень сэнсавага і экспрэсіўнага кантрасту значэнняў. Высокакантрастнымі з'яўляюцца стылістычна нейтральныя і прастамоўныя значэнні: [Мішэль (абурана):] *Пакой, дзе ляжаць хворыя, мы праветрым ад смуроду.* (Мішэль расчыняе дзверы і паказвае Бабі на выхад.) (А. Макаёнак). У полісеманце *смурод*, ужытым у рэпліцы персанажа толькі адзін раз, рэалізуюцца два тыпы значэнняў: прамое 'непрыемны, агідны пах' (выражаецца экспліцытна, з дапамогай вербальнага кантэксту) і гутарковае са зніжанай экспрэсіўнай канатацыяй 'брыдкі чалавек' (выражаецца імпліцытна сітуацыйным кантэкстам, які выяўляецца праз рэмарку); 2) успрыняцце другім персанажам іранічна ўжытага ў папярэдняй рэпліцы слова ў прамым, неіранічным сэнсе: [Чарнавуц:] *Ды проста артыст.* Аляксандр Пятровіч. [Гарлахвацкі:] *...Некалі я іграў у драматычным гуртку.* [Вера:] *Вы так па-майстэрску развыгрываеце, як быццам нарадзіліся для гэтай ролі.* (К. Крапіва); 3) ужыванне ў кантэксце «разгорнутага каламбура»: [Кавальчук:] *Бульба?* [Самасееў:] *Калі за зіму не т'ядуць, дык вясной пасадзяць.* [Кавальчук <...>:] *Забудна. Зіма скончылася, ужо вясна на дварэ, а вас жа не з'елі?* [Самасееў:] *Ну вот...* [Кавальчук <...>:] *Думаеце пасадзяць?* [Самасееў:] *Вам*

весела, а ў мяне сям'я. (А. Макаёнак); 4) парадак рэалізацыі лексічных значэнняў. Камізм каламбураў найбольш яркавы, калі ў полісеманце рэалізуюцца спачатку намінатыўна-вытворнае значэнне, напрыклад пераноснае, а потым прамое або з двух прамых — намінатыўна-вытворнае і намінатыўна-першааснае ці адначасова два прамыя намінатыўна-вытворныя.

Паранамастычныя каламбуры (1. 1. 1. 3.) бываюць двух тыпаў: на аснове ўнутрымоўнай і міжмоўнай паранамазіі. Найважнейшыя спосабы пабудовы каламбураў першага тыпу як найбольш пашыраных — 1) народная этымалагізацыя аднаго з кампанентаў паранамастычнай бінармы (паранамазы): [Матруна:] *Гэта ж твой бацька **хросны!*** [Банадысь:] *А цяпер я яго буду **хрысціць!*** (В. Гарбачэвіч); 2) абыгрыванне паранамазыў без аднаўлення іх унутранай формы (у вышкі фармальнага, фармальна-сэнсавага збліжэння слоў, субстыгупцы слова сутучным яму, кантамінацыі паранамазыў): [Гаўрыла Патапавіч:] *Так, апошняя вам, Соня, пытанне. Па **тэсту**.* [Алімпія Іванаўна:] *Якое там лічэз **цеста!*** (У. Сауліч) Паранамастычныя каламбуры другога тыпу будуюцца шляхам абыгрывання слоў-паранамазыў з розных моў: а) рускай і беларускай: [Станавы:] *Генерал в **сражэнні** без **вінтоўкі**, а камандует.* [Наста:] *Ды дзе тут **заражэнне**, нікага заражэння і не было ні ў каго.* (М. Грамыка); б) нямецкай і беларускай: [Карнейчык <...>:] *Іх віль **кюсэн дых!*** [Насця <...>:] *Кусацца будзеи?* (К. Крапіва), параўн.: ням. *küsen (küssen)* 'палаваць' і бел. *кусацца*; в) французскай і англійскай: [Стары:] *Бач ты. Як яна гэта называе? **Сервіз?*** [Дружок:] ***Стрыптыз.*** (А. Макаёнак), параўн.: фр. *servis* (*service*) і англ. *стриптыз (striptease)*.

У аснове аманімічных каламбураў (1. 1. 1. 4) унутрымоўная або міжмоўная аманімія. Сродкамі рэалізацыі ўнутрымоўнай аманіміі ў каламбурах з'яўляюцца лексічныя амонімы: [Чыжык:] *Значыць, ваша думка, што гэта **ліна?*** [Шахматаў:] *Лінавая аляя! Парк.* (А. Дзялендзік) Апрача таго могуць выкарыстоўвацца сумесныя аманімічныя з'явы: 1) амафоны, у ролі якіх ужываюцца: а) антрапонімы і апелятывы: [Корж:] *Цёмны ты чалавек, **Генат**. Як лес. Прозвішча тваё **Надкоўка**. А якая ў цябе самога **надкоўка?*** (В. Палескі), б) заонімы і апелятывы: [Хлопец:] *Там сёння **Ракета** ацялілася. Двойню прывяла.* [Максім:] *Двухступеньчатая значыць. **Ракета?*** (А. Макаёнак), в) ідэонімы і апелятывы: [Ашторп:] *Яго [Герцэна] «**Звон**» гучнейшы, чым царкоўны і касцёльны.* (В. Гарбачэвіч), г) састаўная ўласная назва і спалучэнне прыметніка з апелятывам: [Раман:] *Калгас наш як завецца? «**Вольная праца**». Ну, значыць, хачу працую, хачу — не. **Вольная праца.*** (А. Макаёнак); д) кампанент састаўной уласнай назвы і апелятыў: [Бупкевіч:] *Ідзіце к земскаму, а тут... тут «**Наша ніва**».* [Сухалета:] *Я ўжо і сам, паночку, бачу, што тут не наша, а... ваша **ніва**.* (В. Вітка); 2) амаграфы: [Сурмач:] *Дык жа **любую** не хочацца, Тацяна Андрэўна. **Любую** хочацца.* (А. Маўзон); 3) амаформы: [Пятрук:] *Прыедзь ка мне — **рада буду**, // Я з спаднічкі зраблю **буду**.* (В. Дунін-Марцінкевіч)

У каламбурах на аснове міжмоўнай аманіміі (сустракаюцца спарадычна) аманімічную пару могуць утвараць словы з наступных моў: а) рускай і беларускай: [Кудасаў:] (Бярэ свой партфель.) *Вось гэтая **панка**, яна ж і мамка, зараз **выручыць**.* (Вымае з партфеля паўлітэрку.) (А. Макаёнак); б) нямецкай і беларускай: [Зімін (да салдата):] *Што, **дрыжыць** калені, ваяка? [Салдат (не разумее):] **Я, я***

[Кантарыя:] *Ты што мне тут — я, я!.. Ты ўжо не я, а нуль!..* (К. Губарэвіч)
 Параўн.: ням. я (ja)¹ ('так, згодзен') і бел. я² ('сам як асоба').

Антанімічныя каламбуры (1. 1. 1. 5.) заснаваны на ўжыванні аднаго з антонімаў як полісеманта, які часцей за ўсё рэалізуе адначасова два значэнні: [Стары:] *У калідоры нямка. Усё-такі міністры, не брыгадзіры. Давай суды. Калі крэслаў не хопіць, то... моцць і пастаяць.* [Дружок:] *Ды яны ўсе стаяць будуць. А калі захочаце каторыя пасадзіць...* [Стары:] *За што?* [Дружок:] *Кожны сам ведае — за што.* (А. Мікаёнак) Камічны эффект узмацняецца, калі аказіянальныя антонімы з рознымі тыпамі значэнняў сінаніміруюцца ў кантэксце: [Скаронны:] *Дык вы яшчэ і біць шбіраецеся?* [Каравай:] *Не, цэнтр толькі гладзіць.* (А. Макаёнак) Выдзеленыя лексемы, з'яўляючыся узуальнымі антонімамі (біць — 'наносіць удары', гладзіць — 'лашчыць'), у кантэксце ўспрымаюцца як сінонімы (лексема *гладзіць* ўжыта з антыфразісным значэннем 'не-гладзіць').

Адзін з найбольш пашыраных спосабаў пабудовы фразеалагічных каламбураў (1. 1. 2.) — дэфразеалагізацыя фразеалагізма, у вышкі якой у фразеалагічнай адзінцы аднаўляецца першааснае значэнне. Дэфразеалагізацыя ажыццяўляецца з дапамогай прыёмаў, адны з якіх маюць дачыненне да кампанента фразеалагізма, а другія — да ўсяго фразеалагізма. З прыёмаў першай групы найбольш ужывальныя такія, як: а) канкрэтызацыя і б) субстытуцыя аднаго з кампанентаў фразеалагізма, в) выкарыстанне ў кантэксце слова з прамым значэннем, агульнага з кампанентам фразеалагічнай адзінкі: [Косця:] *Над ім жа ўвесь час дамоклаў меч вісіць!* [Васілевіч:] *Чый меч?* (М. Матукоўскі)

Стылістычныя прыёмы могуць ужывацца камбінавана (выкарыстанне пытанняў і адказаў, сутыкненне фразеалагізма і сутучнага з яго кампанентам слова): [Зёлкін:] *Вы за маю жонку не бойцеся, яна ў добрых руках.* [Цёця Каця:] *У чых жа гэта?* [Зёлкін:] *У маіх, вядома. Во, у гутых.* [Цёця Каця:] *Ха-ха-ха...* (К. Крапіва)

Прыёмы другой групы, якія адносяцца да ўсяго фразеалагізма, у параўнанні з прыёмамі першай групы менш пашыраныя. Асноўныя з іх: а) удакладненне фразеалагізмаў словам свабоднага ўжывання, б) канкрэтызацыя, в) каментарый, г) утварэнне аказіянальных фразеалагізмаў: [Настаўніца:] *А сын мой мяккі, добры. Ён пападзе пад каблук. Ды яшчэ пад шпілку.* (А. Макаёнак) [Тата:] *...Ён [рыцар] тут жа абрабаваў манаха. Абрабаваў да ніткі, голенькага пусціў.* (А. Макаёнак)

Радзей ужываюцца іншыя прыёмы: 1) сутыкненне двух значэнняў полісемантычнага фразеалагізма: [Ізабэла:] *Рукі ён свае распусціў.* [Андрэй:] *Ён што, першы цябе ўдарыў?* [Ізабэла:] *Прыставаць ён да мяне пачаў. За ногі хапаў.* (М. Матукоўскі); 2) сутыкненне фразеалагізмаў-антонімаў: [Туляга:] *Прызнаюся, прыходзіла мне ў галаву такая думка.* [Гарлахвацкі:] *Дык выкіньце яе з галавы.* (К. Крапіва)

Да сінтаксічных каламбураў (1. 1. 3.) адносяцца зеўгмавыя — адметныя сінтаксічныя канструкцыі, што складаюцца з полісемантычнага апорнага слова, у якім адначасова рэалізуюцца два значэнні, і залежных семаітычна разнародных членаў сказа (сказаў), звязаных паратаксіснай сувяззю. Асноўныя спосабы ўтварэння зеўгмавых каламбураў — аплікацыя розных моўных адзінак: а) словазлучэнняў: [Сын:] *Я павінен умець узбунтаваць, уздыбіць патоўп, давесці да экстазу, да*

барыкад. (А. Макаёнак); б) свабодных словазлучэнняў і фразеалагізмаў: [Пасіёра:] *Не за валасы, за душу ўханілі.* (У. Караткевіч)

Для ўтварэння камбінаваных каламбураў (1. 1. 4.) адначасова выкарыстоўваюцца розныя сродкі (адзінкі) і спосабы, напрыклад: 1) супастаўленне кампанента фразеалагізма з амонімам, які абыгрываецца з антонімам: [Рыгор:] *Ты мне свет засланіла. Праз цябе я нічога не бачу.* [Кацярына (пакрыўджаная):] *Засланіла? Дык я магу адсланіць.* (К. Крапіва); 2) абыгрыванне амонімаў і паранамазяў, а таксама супастаўленне кампанента фразеалагізма з аманімічным (блізкагучным) словам: [Рунеш:] *Вусаты.* [Скробат:] *А сам бязвусы. Для кіраўніка яно б і не шкодзіла вусы загадаваць.* [Рунеш:] *Мы тут калектыўна кіруем, так што ўсе самі з вусамі.* (К. Крапіва); 3) супастаўленне прыказкі з аманімічнымі (блізкагучнымі) словамі свабоднага ўжывання, а таксама абыгрыванне полісеманта: [Гарошка:] *Дачуецца Калібераў — будзе нам і дудка, будзе і свісток.* [Моцкін:] *Навошта табе свісток? ... Хоціць з цябе і дудкі. ... Як хочаш! А паслязатра на пасяджэнні ад Каліберава не толькі дудка, труба табе будзе.* (А. Макаёнак).

3 некаламбурных сродкаў да стылістычных фігур адносяцца мімезіс, сінтаксічны паралелізм, паратаксісны аказіяналізмы, антытэза, акратэза, аксюмаран і алагізмы.

Мімезіс (1. 2.) — лексічны паўтор, які служыць для камічнай ацэнкі фрагментаў папярэдняга выказвання. Актуалізатарамі камізму ў канструкцыях з мімезісам пераважна выступаюць: 1) рэмаркі як стылістычныя (семантыка-стылістычныя) кваліфікатары мімезісных рэдуплікатаў: [Базыль:] *Харошых людзей допр доўга не трымае.* [Сяргей Пятровіч:] *«Харошых»... (Плюнуў, пайшоў за ім Базыль.)* (Е. Міровіч); 2) парцэлявання кампаненты мімезіснай канструкцыі: [Стараста: (апраўдваючыся):] *Людзі ў маёй вёсцы паслухмяныя, як цяляты...* [Капітан Фульке:] *«Паслухмяныя!» «Як цяляты!»* (А. Махнач); 3) прапозіцыйныя дэтэрмінанты пры мімезісным рэдуплікаце: [Барыс:] *Прапануюць нейкі важны глук вельмі важнага міністэрства.* [Мякіш:] *От як?* [Барыс:] *Вось табе і «от як».* (А. Маўзон)

У канструкцыях, пабудаваных паводле сінтаксічнага паралелізму (1. 3.), камічны эффект дасягаецца пераважна субстытуцыйай асобных кампанентаў левай часткі антанімічнымі ў правай частцы: [Міралюбаў:] *За тое, што Тамара Цімафееўна піша «забараняю!» — у яе адны падзякі! За тое, што я пішу «дазваляю!» — у мяне адны вымовы!* (М. Матукоўскі) Зыходная частка паралелізму і мадыфікаваная могуць адрознівацца структурай кампанентаў, іх сінтаксічнай функцыяй і сэнсам: — *Людзі пакутуюць не столькі ад сардэчнай недастатковасці, колькі ад недастатку сардэчнасці.* (А. Петрашкевіч)

Да паратаксісных аказіяналізмаў (1. 4.) належаць канструкцыі, у склад якіх уваходзяць кампаненты (аднародныя словы, словазлучэнні, сказы), звязаныя злучальнай сувяззю, але несумяшчальныя па семантыцы. Найважнейшыя інтэнсіфікатары камічнага эфекту — 1) адсутнасць марфалагічнай аднароднасці паміж кампанентамі паратаксіснага рада: [Гарык:] *З маёй адукацыйнай цяпер адно — шукаць шчасця ў ведастве Міністэрства культуры ці... каля кінастудыі.* (А. Макаёнак) і 2) лагічна несумяшчальныя антонімы як кампаненты паратаксіснага рада: [Мар'я:] *...Панок мілы, не хто другі, як я, старажыха Мар'я, у той чарачцы, што выпіла, пасылала пану сілы, здароўя і ўсялякую немач.* (У. Галубок)

Антытэзы (1. 5.) выражаюць камічны эфект найперш за кошт супастаўлення супрацьлеглых паняцяў, якія маюць дачыненне да розных дэнамінацый: [Сырадоў:] *Быў ахламон, а цяпер ён тут — цар!* (А. Макаёнак) У акраціце, пабудаванай на выкарыстанні рознакаранёвых аказіянальных антонімаў, звязаных злучальнай супастаўляльнай сувяззю, адзін з кампанентаў бінармы (другі) сцвярджаецца італьяна адмаўлення супрацьлеглага (першага): [Лявон (з жахам):] *Які дурань цябе ў дэпутаты вылучае?* [Лушка:] *Не дурань, а сябар твой, рыбак, Мітрафан Сазонавіч Глуздыкоў.* (А. Макаёнак) Другі кампанент акраціцы ў пэўнай ступені сінанімізуецца з першым і таму набывае камічнае адценне.

Камічны эфект, які дасягаецца ўжываннем аксюмарана (1. 6.), абумоўліваецца найперш спалучэннем двух кантрастных па значэнні слоў, якія лагічна выключваюць адно аднаго. Аксиомаран утвараецца спалучэннем антонімаў, але часцей за ўсё слоў з супрацьлеглым значэннем, якія, будучы выражанымі словамі розных часцін мовы, не ўтвараюць антагімічных пар: [Графіч:] *Я цяпер дзед-касамалец.* (А. Кучар) [Міністр:] *Але хлусня ў імя высакароднай справы гэта святая хлусня, Якаў Фаміч!* (М. Матукоўскі) [Аляксандр:] *Ты ж яшчэ зусім малады дзед.* (А. Ждан)

Алагізмы (1. 7.) узнікаюць у выніку: а) парушэння узвальнай спалучальнасці слоў (лексічных), якія сваім лексічным значэннем адлюстроўваюць сувязі, што не існуюць у рэчаіснасці: [Ваявода:] *Працуюць хай па дваццаць, а мала — па дваццаць пяць гадзін.* (Е. Міровіч) або парупаюць іерархічныя адносіны імплікацыйнага тыпу «від — род»: [Божашуткава:] *Яна не жанчына і не дзяўчына. Яна член партыі!* (М. Матукоўскі); б) дэфрээалагізацыі фразеалагізмаў (фразеалагічныя): [Бабуля:] *Сам жа яшчэ на сонні вісіць!* [Вольга:] *Нічога, не сарвецца. Бацька з маткай спіны падставіць.* (К. Губарэвіч); в) асіметрычнасці формы і зместу сінтаксічных адзінак — супярэчнасці паміж іх граматычна аднароднай (правільнай) формай і лагічна несумяшчальным зместам (лексіка-сінтаксічныя): [Сын <...>:] *...Да таго часу будуць зайздрасць, падман, грабеж, нянавісьць, барацьба, каварства, кулакі, локці, зубы...* (А. Макаёнак)

Да адметнага тыпу лексіка-сінтаксічных алагізмаў адносяцца алагізмы, у аснове якіх — адсутнасць сэнсавай (тэматычнай) сувязі паміж рэплікамі персанажаў, якія нібыта «не чуюць» адзін аднаго: [Мірон (моцна):] *Я не толькі ад вераб'ёў пільную. Я і ад ваўкоў пільную!* [Вырвіч (нібы не чуе):] *Ах, ах... Трэба жэ, каб такая кіслая фрукта на балодзе ўраділася!* (Э. Самуйлёнак)

Глава 2 «Тропы» складаецца з васьмі раздзелаў.

Рэпрэзэнтантамі іроніі (2. 1.) выступаюць розныя адзінкі (словы, словазлучэнні, сказы), плану выражэння якіх адпавядаюць два элементы зместу — узвальнае (слоўніковае) значэнне і аказіянальнае, якое набываецца ў кантэксце. Радзей сема «іронія» можа ўваходзіць у семантычную структуру слова як стылістычны маркер аднаго з яго значэнняў. Да тыповых актуалізатараў іроніі адносяцца постпазіцыйны і (радзей) прэпазіцыйны кантэкст. Асноўны прыём актуалізацыі іроніі сродкамі постпазіцыйнага кантэксту — канкрэтызацыя назваў рэалій, якая можа ажыццяўляцца з дапамогай: а) слоў з кантрастнай семантыкай і стылістычна зніжанай афарбоўкай: [Лютынскі <...>:] (Чытае.) *«...Прасі, сыноч, бога... каб і табе ў такім палацы не давлялося жыць. А палац гэты добра табе вядомы — варывенька Цімохава, што за нашым хлявом стаіць».* (К. Крапіва); б) семантыкі разгорткага постпазіцыйнага кантэксту:

[Валя:] *Вось дык кавалер! Кінуў дзяўчыну сярод ночы на вуліцы.* (К. Крапіва); в) слоў са значэннем празмерна высокай ступені ацэнкі: [Гарэцкі:] *Шчаслівая сям'я.* [Агата Раманаўна:] *Нават занадта...* (К. Губарэвіч)

Сродкі прапазіцыйнага кантэксту як тыповыя актуалізатары іранічнага — 1) словы-індыкатары, якія сведчаць пра ўжыванне маўленчых адзінак у камічным сэнсе: [Ваявода:] *Скараціць цябе на галаву я час знайду заўсёды. І ўсіх вас чакае такая ж нагарода!* (Е. Міровіч) і 2) пабочныя словы, якія выяўляюць «няўтэўненасць» персанажа ў праўдзівасці сваёй ацэнкі: [Божашуткава:] *А ён першакласны слесар і токар адначасова. Можна сказаць, самародак...* (М. Матукоўскі)

Паказчыкам іранічнай афарбоўкі слова могуць быць: 1) графічнае выдзяленне (асабліва калі кантэкст не дае магчымасці актуалізаваць іранічнае значэнне): а) дэфіс (як графічны абазначальнік эmfатычнага націску): [Дзяўчына:] *Падумаць толькі — та-ка-я любоў!* (А. Макаёнак), б) двукоссе: [Жыткевіч:] *...Можэ, вам мая «рэзідэнцыя» спадабаецца?* (Н. Гілевіч), в) шмацкроп'е (паказчык адметнага словаўжывання): [Якаў Фаміч:] *...Мы навінны прыслаць у міліцыю і характарыстыку на гэтага... самародка.* (М. Матукоўскі); 2) рэмаркі з эмацыянальна-экспрэсіўнай ацэнкай тыпу з іроніяй (іранічна, ядавіта, з усмешкай (насмешліва), лісліва; 3) формы слоў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць іранічныя адносіны адных персанажаў да іншых: [Ясютка:] *Ведаем мы такіх пенсінерачак.* (А. Петрашкевіч)

Іранічнае значэнне моўных адзінак можа выяўляцца і аўтасемантычна, без актуалізатараў (з дапамогай семы «іронія», якая з'яўляецца элементам іх семантычнай структуры): [Шумяка:] *Як маешся, мудрэц?..* (Я. Колас) [Аляксей:] *Ну, хопіць, хопіць разумнічаць.* (А. Маўзон)

Камічны эффект нярэдка ўзмацняецца ўжываннем разгорнутай іроніі, якая можа суправаджацца стылістычнай фігурай градацыі: [Аксіння (зноў бае):] *А як жа любіць, шануе і беражэ калгаснае дабро! Як сваё! Нават больш! Нават не разбярэш — дзе ў яго сваё, а дзе калгаснае...* [Самасееў:] *Як, як ты сказала?* [Аксіння (не зважаючы):] *І чэсны. Чэ-эсны! Тут ужо нічога не скажаш. Калі, крыў божа, заўважыць, што калгаснае дзе-небудзь дрэнна ляжыць — міма не пройдзе!* (А. Макаёнак)

Значна радзей сустракаецца з'ява астэізму — пахвалы ў форме знявагі: [Аляксандр (разводзіць рукамі, затым падыходзіць да жонкі, цалуе яе):] *Вядома ж, кахаю, дурніца!* (А. Ждан)

Камізм метафар (2. 2.) абумоўлены семантыка-стылістычным разыходжаннем іх намінацыйна-першасных і другасных значэнняў, што выяўляецца ў адметнай спалучальнасці слоў. Ужываюцца пераважна дзеяслоўныя метафары, з якіх найбольш пашыраны анімістычныя. Разнавіднасць гэтага тыпу метафар — замарфізмы (перанос «дзеянне жывёлы → дзеянне чалавека»), якія характарызуюцца сінкратэчнай, намінацыйнай і экспрэсіўна-ацэначнай (пеяратаўнай), функцыяй: [Бладька:] *Людачка клянула, і, памойму, надзейна.* (Н. Гілевіч) Антрапамарфічныя метафары (другая разнавіднасць) у адрозненне ад анімістычных абазначаюць дзеянне чалавека, якое ажыццяўляецца нежывым прадметам: *Вось таму і завод кульгае.* (Е. Міровіч)

Іншыя, менш пашыраныя, разнавіднасці дзеяслоўных метафар: 1) метафары, якія рэалізуюцца пры ўжыванні дзеясловаў у нязвыклых для іх у прамым значэнні спалучэннях слоў: [Сабковіч:] *...Не лізнуў кніжнай адукацыі...* (В. Дунін-Марцінкевіч);

2) метафари — назвы дзеяння, што ажыццяўляецца чалавечым і накіроўваецца не на жывёлу, а на чалавека: [Харкевіч:] *Сказаць напярэдне, ён за дзяўчынай майй палое...* (Э. Самуйлёнак); 3) метафари з канататыўным знахтыясемічлым значэннем: [Хведар (ідзе да рыззя, адкідвае яго. Пад ім некалькі грапат, пісталетаў, гурба патронаў.):] *Я цябе* [Славік] *зараз... прыгалублю...* (А. Маўзон); 4) метафари, якія рэалізуюцца ў дзеясловах з аказіянальным прыназоўнікавым кіраваннем: [Юзэф:] *...Пана Казімежа, які за Агнешкай прысмальвае, за недагляд таксама арыштавалі.* (Ф. Міровіч)

Найболып камічна насычаныя аказіянальныя параўнанні (2. 3.), якія вызначаюцца неардынарным супастаўленнем рэалій навакольнай рэчаіснасці: [Канягін:] *А вы такі здорава падобны на яго.* [Язва (паціху Праменнаму):] *Як свіння на лебедзя.* (К. Крапіва)

Найчасцей ужываюцца параўнальныя канструкцыі, у якіх чалавек збліжаецца з жывёлай і прадметам (дасяда трапная камічная апэнка інтэлектуальных, маральных якасцей або вошчавага выгляду персанажа): [Іван:] *Я ведаў, што ты хітрыя, як змяя!* (З. Дудзюк) [Максім (без злосці):] *Я цёмны як пробка, а ты светлы як бутэлька.* (А. Пестрашкевіч)

Сустрэкаецца адметны тып параўнальных канструкцый — параўнанне праз адмаўленне, пры якім тэма супрацьпастаўляецца рэме: [Кузьма:] *Ты хоць бы ў сябе парадак навёў, а то не канцэлярыя, а канюшня.* (А. Макаёнак) Параўн.: *канцэлярыя як канюшня.*

Найважнейшыя актуалізатары камічнага — 1) семантычны кантраст тэмы і рэмы: [Мар'я:] *...Сэрца трэслася, як барані хвост.* (У. Галубок); 2) канкрэтызатар рэмы: [Стары:] *Глядзіць, нібы вол з-пад ярма.* [Дачка:] *Не з-пад ярма, а з-пад акта рэвізіі.* (А. Макаёнак); 3) эмацыянальна і экспрэсіўна маркіраваныя лексемы (фразеалагізмы) як аснова параўнання: [Агата:] *Кінь ты ўжо, тудэма-сюдэма, плявузгаць, як латак у млыне!* (Я. Купала); 4) канцэнтрацыя рэм у адной рэпліцы: [Лаўрэн:] *Вось баба поруч: цягавітая, як мурашачка, спеўная, як язюльечка, а... спінаю, ну як печка.* (У. Караткевіч); 5) гіпербалізацыя рэмы: [Пракоп:] *За жанчынай нагляд патрэбен. Карацей кажучы, строгі кантроль. Як над атамнай бомбай...* (Я. Шабан); 6) невядомыя (рэдкаўжывальныя) для сучасных носьбітаў мовы кампаненты рэмы: [Адзінота:] *Патрэбна мне тваё слова, як лысай галаве шмаравідла.* (У. Галубок)

3) эпітэтаў (2. 4.) для стварэння камічнага найчасцей выкарыстоўваюцца агульнамоўныя і радзей аказіянальныя. Найбольш яркі камічны эффект дасягаецца пры ўжыванні аказіянальных эпітэтаў, якія характарызуюцца ярка выражанай экспрэсіяй і апэначнасцю: [Дзед Струкач:] *Я яшчэ б і ажаніўся, каб так дзе кабэціну ўмятку знайшоў.* (І. Козел) Агульнамоўныя эпітэты выражаюць камічны эффект перш за ўсё за кошт пераносных значэнняў з яркай экспрэсіўнасцю: [Сырадоў (рагоча):] *Не можна быць, каб такая баба адным табой была сытая.* (А. Макаёнак) [Сакратар:] *Паслухай во цёртага чалавека...* (А. Асташонак)

Інтэнсіфікатарамі камічнай экспрэсіі з'яўляюцца: 1) прыём ампліфікацыі: [Сымон:] *Хэ-хэ-хэ! Крамная скура, размасленыя вочы, ліслівае слінявае зюзюканне, бяссорамныя ў кутку пацалункі...* (Я. Купала); 2) ужыванне семантычна гэтэрагенных эпітэта і паяснёнага слова: [Яўрэй (асцярожна ўваходзіць і гаворыць са злосцю):] *Яснавільможны свінны кныр!* («Слуцкая батлейка»); 3) выкарыстанне эпітэтаў і паяснёных слоў з пэярэтыўнай семантыкай: [Гастрэйт:] *Алкаш няшчасны!* (А. Дудару); 4) рэалізацыя

епітэтам і паяснёным словам адначасова прамога і пераноснага значэнняў, што прыводзіць да ўспрымання іх чытачом як семантычна сінкрэтычных: [Аканом:] *Пан Трызна нежанаты, ды нашто яму было жаніцца, калі сябры жанаты!* [Ш казак:] *Дзяркач пацёрты!* (У. Галубок); 5) ужыванне ў розных рэпліках назоўнікаў і эпітэтаў-прыдаткаў як стылістычных кантрастываў (адпаведна з узвышанай азначнасцю і зніжанай): [Дзяменя:] *Бабка сказала, што з мяне баян выйдзе.* [Пагап:] *А выйшаў лапатун-балбатун.* (Я. Колас)

Перыфразы (2. 5.) рэалізуюць камічны эффект у асноўным пры наяўнасці двух тыпаў актуалізатараў. 1. Унутрыперыфразавыя: а) кантраст паміж зместам і формай перыфразы: [Міхал:] *Ад каго ж вы будзеце бараніцца ў сваім рагатым бастыёне?* [= кароўніку] (А. Макаёнак), б) унутраны камічны вобраз перыфраз: [Будзённы:] *Той спецыяліст на інтэлігенцыі. Асабліва на інтэлігентках.* [= бабнік] (І. Чыпрынаў) 2. Пазаперыфразавыя: семантычны і / або стылістыка-экспрэсіўны кантраст паміж перыфразай і рэпазіцыйным кантэкстам: [Віктар (спалохана адскочыў):] *Перад тым як узць даўбню з намерам праламаць корпус майго мысліцельнага апарата* [= галавы], *ты перагаварыў са Светай?* (І. Шамякін)

Метанімічныя значэнні (2. 6.) узнікаюць у выніку складаных (двухступеневых) асацыяцый «апрадмечанае дзеянне → вынік → аб'ект»: [Каця:] *Аналізы я падкалю.* (А. Дзялендзік) Параўн.: *аналіз(ы)* 'вызначэнне састава рэчыва' → 'вынікі састава рэчыва' → 'даведка?' (з гэтымі вынікамі).

Як і метаніміі, сінектахі выражаюць камічны эффект, калі з'яўляюцца аказіянальнымі. Вылучаны наступныя тыпы сінектахічных пераасэнсаванняў: а) «частка цела чалавека (жывёлы) → чалавек (жывёла)»: [Дзяк:] *Нам патрэбна яшчэ адна галава, каб пачаць апаражніваць сей вінны склад.* [Набінос:] *Прыйдзе... нідзе дзенецца.* (У. Галубок); б) «агульная назва → канкрэтная назва»: [Цярэшка:] *Уладу ўтапіць? Роднага бацьку! Падумаць толькі!* (А. Макаёнак)

Камічны эффект, які ўтвараецца з дапамогай гіпербал і літот (5. 7.), абумоўліваецца неадэкватным адлюстраваннем рэчаіснасці, адпаведна моцным перавелічэннем ці памяншэннем прадмета, з'явы, якасці або акалічнасці. Гіпербалы нярэдка ўзаемадзейнічаюць з іншымі сродкамі. Сінкрэтычнымі могуць быць: а) гіпербалізаваныя параўнанні: [Надзя:] *Добры малы... Вунь чуеш — раве, як бугай.* (К. Крапіва); б) гіпербалізаваныя метафары: [Дабратворскі:] *Глянеш наўкола — не расце, а зямлю рве... і лён, і бульба, і пшаніца.* (А. Макаёнак); в) гіпербалізаваныя метаніміі, з якіх надзвычай камічна насычанымі з'яўляюцца тыя, што размяшчаюцца паводле нарастальнай градацыі: [Барыс (завёўшыся):] *Увесь раён з вас рагоча, каровіны дзеляць! Не, не раён — вобласць! Уся рэспубліка! Уся краіна!..* (М. Матукоўскі)

Камізм літоты прыкметна павялічваецца, калі тое ж самае слова па-рознаму ўжываецца персанажамі: у пераносным сэнсе (як літота) і ў прамым (як нявобразнае найменне): [Ева Васільеўна (усё яшчэ апраўдваючыся перад ёй):] *Мне хацелася даць табе хоць кропельку ічасця.* [Іна:] *Адну кропельку? А ці не мала гэта, мама, усяго кропельку?* (І. Шамякін)

Камічны эффект, які дасягаецца ўжываннем эўфемізмаў (5. 8.), абумоўліваецца асіметрычнасцю іх як моўных знакаў: кантрастнасцю паміж формай выражэння і «сапраўдным» сэнсам, які эксплікуецца ў кантэксце. Пры ўжыванні дысфемізмаў

камічная экспрэсія ўзмацняецца, калі яны выступаюць з эўфемізмамі як стылістычныя кантрастывы: [Мітрафан Пятровіч:] *У такі гістарычны, адказнейшы для калгаса момант ужыві алкаголь? А прасцей кажучы, надраўся?* (У. Сауліч)

Глава 3 «Фразеалагічныя і афарыстычныя сродкі. Выслоўі. Цытаты» складаецца з чатырох раздзелаў.

Разглядаюцца фразеалагізмы некаламбурнага тыпу (3. 1.). Найбольш пашыраныя спосабы рэалізацыі фразеалагізмамі без змянення формы і зместу камічнага эфекту: 1) ужыванне фразеалагізмаў, за якімі узуальна замацавана камічная канатацыя: *мацін сыноч* (І. Шамякін) — *разм. іран.* ‘распешчаны, збалаваны чалавек’; таксама: *навастрыць лыжы* (А. Дудароў), *мядзведзь на вуша наступіў* (Г. Марчук) і інш.; 2) канцэнтрацыя стылістычна зніжаных фразеалагізмаў, перш за ўсё прастамоўных: [Ян:] *Што гэта, куме: ці воўк здох, што ўрэшце ўспомніў аба мне? Гэтулькі часу і носа не ткнуў.* (К. Каганец); 3) ужыванне фразеалагізмаў як семантычных і / або эмацыянальна-стылістычных кантрастываў: [Фядора:] *Малых вінішавалі — салаўямі разліваліся. А цяпер яму, другому, фігаю носа не дастаць. Сядзяць цяцеры ў сабакі вачэй пазычыўшы!..* (А. Петрашкевіч); 4) канкрэтызацыя фразеалагізма параўнаннем, якое прадметна-наглядна характарызуе яго: [Адольф:] *Вот так на ўсе бакі дзеўка! Адным словам, як сторублёвая кабыла.* (Я. Купала); 5) удакладненне фразеалагізмам экспрэсіўна афарбаваных (нярэдка іранічна) слоў або іх спалучэнняў: [Клава:] *Добры дзень, Лявон Сцяпанавіч! Ух ты... які ты!..* (Какетліва.) *Вачэй не адвесці!..* (А. Макаёнак); 6) парупэнне тыповай спалучальнасці фразеалагізмаў: [Мікола:] *Кацяў разарвала.* [Рыгор:] *Вечны пакой заводзіку.* (Е. Міровіч); 7) канцэнтрацыя ў адным кантэксце стылістычна зніжаных фразеалагізмаў і праклёнаў нефразеалагічнага тыпу: [Аксана:] *Каб табе пуста было! Каб на табе ліха ездзіла! Каб табе ядры ў жорнах паціскала, як ты ціскаў яе!* (Лямантуе.) *Каб табе каўбух так парвала, як ты... Злыдзень! Абармот! Цьфу табе ў вочы! Каб табе іх пятакамі закрэлі!* (А. Макаёнак)

Яскравы камічны эфект выражаецца фразеалагізмамі са змяненнем структуры і семантыкі, што дасягаецца наступнымі прыёмамі: 1) элімінацыя кампанентаў фразеалагізмаў: [Андрэй:] *А старыя калгаснікі крыюць іх трохпавярховымі!..* (К. Губарэвіч); 2) субстытуцыя аднаго з кампанентаў фразеалагізма экспрэсіўна больш зніжаным (нярэдка сінонімам): [Ягядка:] *Ой, не магу! Траянскі жарабец!* (М. Матукоўскі), параўн.: *траянскі конь*; 3) аплікацыя фразеалагізмаў: [Верачка (смяецца):] *Ён заве мяне на БМ! У Сібір! На Камчатку! Хоць к чорту лысаму ў зубы!* (А. Макаёнак) *Хоць к чорту лысаму ў зубы ← чорту ў зубы* (праст. ‘у небяспечнае месца, на рызыкаўную справу’) і *чорт лысы* (праст. *неадабр.* ‘невядома хто’) (пры пашырэнні ўзмацняльнікам экспрэсіі часціцай *хоць*, а таксама прыназоўнікам *к*); 4) устаўка кампанентаў у фразеалагізм або далучэнне да яго: [Лушка:] *Ой, Лявон, нешта ў лесе вялікае-вялікае здохла.* (А. Макаёнак); 5) пабудова фразеалагізмаў па аналогіі з узуальнымі: [Злыдзень:] *...Зваліць з разумнай галавы на разумнейшую.* (А. Петрашкевіч)

Афарызмы (3. 2.) паводле функцыянальнага крытэрыю падзяляюцца на моўныя (прыказкі, крылатыя выразы), якія ўжываюцца ў нязменным выглядзе і ў мадыфікаваным, і маўленчыя.

Камічная экспрэсіўнасць прыказак без змянення формы і зместу дасягаецца: а) ужываннем у іх стылістычна зніжаных слоў: *Хвароба — мігрэнь: жраць ахвота, а*

працаваць лень. (К. Крапіва); б) рэфэрэнтна — камізмам сітуацыі, якая абагульнена адлюстроўваецца ў прыказцы: *Была калісь праўда, ды іржа з'ела.* (К. Каганец) *Новы поп, дык новае і маленне.* (К. Крапіва)

Адна з умоў рэалізацыі камічнага эфекту крылатымі выразамі — семантыка-стылістычны кантраст з нязвыклым для іх кантэкстам, у якім яны ўспрымаюцца як чужародныя: [Галя (злосна):] *...То я ўсе валасы павыдзіраю.* [Вася:] *«О, во гневе ты прекрасная!»* (А. Макаёнак) Некаторыя з крылатых выказаў ужываюцца як уласна-лексічныя інтэрферэмы — выказы з рускамоўным лексічным складам і нярэдка ў беларускамоўным графіка-арфаграфічным афармленні: [Дзед Цыбулька:] *Не выйду! Нельга чакаць. Прамядленіе смерці падобна! Мне ніхто ніколі не даруе!* (А. Макаёнак)

Мадыфікаваныя афарызмы ўзнікаюць у выніку пераўтварэння вядомых афарызмаў. Існуюць дзве групы прыёмаў абнаўлення прыказак — структурна-семантычныя змяненні і абыгрыванне зместу. Найбольш папулярныя прыёмы першай групы: 1) субстытуцыя аднаго з кампанентаў іншым словам: *Замуж збірайся, а жытца сей.* (К. Крапіва); 2) уключэнне ў прыказку іншых слоў: *Самі заварылі неўміруючую кашу, самі і расхлёбвайце.* З прыёмаў другой групы найбольш папулярна дэпарэміялагізацыя прыказак, якая дасягаецца найперш з дапамогай: 1) пытанняў (сведчаць пра ўспрыняцце персанажам прыказкі як неідыяматычнай адзінкі): [Ваня (забірае свой гармонік):] *Скончан балъ, і дудкі ў мех!* [Алена:] *Якія дудкі?* (К. Губарэвіч); 2) мімесісных рэдуплікатаў — кампанентаў першаснага маўлення (прыказак), якія выкарыстоўваюцца ў другасным маўленні з ірацічнай мэтай: [Нічыпар:] *Кажаш, працяюць і смаку не чуюць.* [Цёця Каця:] *Яны, можа, і чуюць, але я не бачу, які тут смак.* (К. Крапіва); 3) далучальных канкрэтызатараў кампанентаў прыказкі: [Васіль (ківае галавой):] *Ого, Рыль! І шавец, і кравец, і да дзевак маладзец... Нават да маладзіц.* (Я. Колас); 4) комплексных сродкаў (пытанняў і ўдакладняльных членаў сказа): [Ніна:] *А дзе жонка?* [Люднікаў:] *Няма.* [Ніна:] *А была?* [Люднікаў:] *Была, ды сплыла.* [Ніна:] *А ці далёка сплыла?* [Люднікаў:] *Далёка, адгэтуль не відаць.* (А. Кучар)

Мадыфікаваныя крылатыя выказы ўтвораны ў выніку наступных змен: 1) субстытуцыі аднаго з кампанентаў крылатага выразу іншым, з «асучасненай» семантыкай, у выніку чаго ён успрымаецца семантычна двухпланавы, адначасова з аказіянальным і узуальным значэннем: *Не беконам жа адзіным жыў чалавек...* (А. Петрашкевіч), параўн.: *не хлебам адзіным жыўе чалавек*; 2) кантамінацыі крылатых выказаў: *Усё верціцца і цячэ...* (М. Грамыка), параўн.: *а ўсё-такі яна круціцца!* (Г. Галілей; руск. *вертится*) і *усё цячэ, усё змяняецца.* (Геракліт)

Маўленчыя афарызмы («разавага ўжывання») хоць і не характарызуюцца ўзнаўляльнасцю і з'яўляюцца невядомымі для чытача, аднак яны маюць пэўныя адзнакі афарыстычнасці (семантычную абагульненасць і трапнасць слоўнага выражэння): *Няма за што пахмаліцца раніцаю — не ні звечара!* (А. Петрашкевіч) Некаторыя з іх могуць утварацца на ўзор моўных прыказак і крылатых выказаў: *Быць альбо піць?! Піць альбо быць?!* (А. Петрашкевіч)

Выслоўі (3. 3.) — трапныя выказы, што не з'яўляюцца ні прыказкамі, ні фразеалагізмамі ў вузкім сэнсе: зычэнні, праклёны, застольныя тосты (прыгаворкі, жарты), выслоўі агульнага характару, скарагаворкі.

У зычэннях (3. 3. 1.) камічны эффект выражасца найперш канцэнтраваным ужываннем выяўленчых сродкаў, нярэдка гіпербалізаваных.

Найважнейшыя ўмовы, пры наяўнасці якіх праклёны (3. 3. 2.) рэалізуюць камічную экспрэсію, — канцэнтрацыя праклёнаў у межах адной або розных рэплік, ужыванне праклёнаў у адным кантэксте са стылістычна і семантычна кантрастнымі словамі (як правіла, з ярка выражанай становачай экспрэсіяй — звароткамі, прыдаткамі або кваліфікацыйнымі азначэннямі), неразуменне персанажам, пераважна іншаземцам, адмоўнага сэнсу праклёнаў.

Застольныя тосты-зычэнні (3. 3. 3.) вызначаюцца дасціпным гумарам, які дасягаецца ўжываннем розных моўна-выяўленчых сродкаў (гіпербалізаваных выразаў, сталых эпітэтаў, стылістычных фігур з уласцівай ім экспрэсіўнасцю — паўтораў, паралелізмаў).

Да выслоўяў агульнага характару (3. 3. 4.) адносяцца трапныя і дасціпныя выразы (часта рыфмаваныя), якія ўжываюцца ў розных жыццёвых абставінах, каб пацешыць, сказаць у адказ нешта свежае, неардынарнае: [Васільк:] *Ашторп паехаў з пыхай*. [Саравітан:] *А прыедзе з ліхам*. (В. Гарбацэвіч)

Камізм скарагаворак (3. 3. 5.) абумоўлены як іх зместам, так і канцэнтраваным ужываннем у словах тых самых гукаў (складоў) або цяжкіх для хуткага вымаўлення спалучэнняў гукаў, пераважна зычных: *Ламца-дрыца-гоца-ца*. (К. Крапіва) *Чы-кі-бры-кі-вы-каб-лукі*. (А. Макаёнак)

Цытаты (3. 4.) ужываюцца ў нязменным выглядзе і перафразаваным. Камічны эффект перафразаваных цытат залежыць ад іх семантыка-стылістычнага або рытміка-інтанацыйнага кантрасту з кантэкстам: [Вадзім <...>:] *Не ведаю, як гэта здарылася, але я... вы запаланілі мае думкі*. [Інга (напеўна):] *«І калі надышоў вечар, Шахеразада пачала расказваць казкі»*. (А. Дзялендзік) Перафразаваныя цытаты ўтвараюцца ў выніку субстыпуцыі аднаго з лексічных кампанентаў цытаты іншым з кантэкстава абумоўленай (зневажальнай) семантыкай: [Славік <...>:] *...і (спявае) Напрасно фашиста ждэт фашистка домой. Ей скажут, она зарыдает*. (А. Маўзон) або цытатнай алюзіі: [Любынскі:] *І калі будуць гаварыць і пісаць пра слаўную кагорту бальшавікоў, якая грудзьмі пракладае дарогу ўсяму чалавечтву, ведай, Антон Мітрафанавіч, што гэта не пра цябе*. (К. Крапіва) Парאўн.: *«Вышлі мы все из народа — дети семьи трудовой. ... Грудью проложим себе...»*. («Варшавянка»)

У 4-й главе «Граматычныя сродкі» два раздзелы (другі уключае пяць падраздзелаў).

Найбольш тыповыя марфалагічныя сродкі (4. 1.) выражэння камічнага наступныя.

1. Аказіянальныя (дыялектныя) родавыя формы назоўнікаў, часцей за ўсё ўтвораныя ў выніку трансфармацыі «жаночы род ← мужчынскі род» (*фрукта, гімна, мэдаль, міністра, царызма, мерсэдэса*), радзей — «жаночы род ← ніякі род» (*навідла, трыка*).
2. Дзмінутыныя формы: а) як нязвыклія для маўленчай практыкі (*фацік, тэмачкі, экспанцік*); б) ужытыя канцэнтравана (*Добрай ранічкі вам! Вы такая светленькая, свежанькая, толькі крышку невясёленькая*. А. Макаёнак) або в) у якасці адваротнай гіпербалы (*...Наташа праблему адну падкінула. Аж у вачах цёмна стала*. К. Крапіва).
3. Іншыя аказіянальныя формы слоў: а) множнага ліку назоўнікаў *singularia tantum* (*праўд, Еўропах*); б) множнага ліку дзеясловаў (*pluralis reverentis*) пры назоўніках (займенніках) адзіночнага ліку (*таварыш Міленькі прасілі*); в) некаторыя асабовыя

формы дзеясловаў (*крычаюць*). 4. Займеннікі *ён, ты* (калі ўжываюцца перасанажамі з розным сэнсам). 5. Гукатераймаанні або выклічнікі пры канцэнтраваным ужыванні.

Да сінтаксічных сродкаў (4. 2.) выражэння камічнага адносяцца зваротак, прыдатак, сінтаксічныя аказіяналізмы, сінтаксічныя амонімы, а таксама сродкі (канструкцыі), утвораныя ў выніку парушэння персанажамі норм сінтаксісу беларускай літаратурнай мовы.

Камічная экспрэсія дасягаецца ўжываннем розных тыпаў звароткаў (4. 2. 1.). Неразвітыя звароткі выражаюць камічны эффект, калі ў іх ролі выкарыстоўваюцца адушаўленыя назоўнікі (заонімы) са зніжанай экспрэсіяй або неадушаўленыя — стылістычна нейтральныя па-за кантэкстам словы, якія ў кантэксце набываюць аказіянальнае значэнне з адмоўнай стылістычнай афарбоўкай: *зніда, бык, яешня* і да т. п.

Камізм, што ствараецца з дапамогай развітых звароткаў, абумоўліваецца асіметрыяй іх кампанентаў, якія ў першаснай і другаснай намінацыйнай функцыях маюць розную дэнаматыўную і эмацыянальна-экспрэсіўную суадноснасць (*бахіла старая, старая порхаўка*), або асацыятыўнымі сувязямі кампанентаў з кампанентам іншых (цярпатыўна маркіраваных) спалучэнняў; параўн.: *лысы грыб* і *лысы чорт, стары грыб; пень трухлявы* і *пень трухлявы*.

З прыдаткаў (4. 2. 2.) найчасцей выкарыстоўваюцца адасобленыя — неразвітыя, выражаныя назоўнікамі з яскравай азначнасцю (пераважна адмоўнай), рэферэнтна або сінтаксічна абумоўленай (*гаўрыкі, ішак, жаба*), а таксама развітыя, камічны эффект якіх залежыць ад семантычнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі састаўных кампанентаў (*бруднае рыла, перажытак чаклы*).

Для інтэнсіфікацыі камічнага эфекту выкарыстоўваецца прыём ампліфікацыі адасобленыя прыдаткаў: *Патрэбен ты мне, атрутнік гэты, гламазда, гіцаль, прыбыдла ты няшчаснае, акаянная твая паганая сіла*. (У. Караткевіч)

Сінтаксічныя аказіяналізмы (4. 2. 3.) утвараюцца: а) у выніку наўмыснага парушэння правіл традыцыйнай спалучальнасці слоў, якія маюць гетэрагенныя семы, што пярэчыць закону «семантычнага дапасавання»: *А яго ж душу трэба яшчэ вымыць, выпаласкаць, на сонцы прасушыць ды праветрыць*. (А. Макаёнак); б) пры ўжыванні слова з не характэрным для кантэксту значэннем (замініравалі гарбузамі).

Аказіянальнае кіраванне (4. 2. 4.) абумоўліваецца ўжываннем архаічных або дыялектных форм залежнага кампанента ці назіраецца ў маўленні людзей, для якіх беларуская мова не з'яўляецца роднай: *...станем перад вашы ясныя вочы*. (К. Крапіва) *Орка для яснавільможны пан і з-пад зямля дастане*. (К. Каганец)

Камічны эфект можа быць звязаны з неадрозніваннем сінтаксічных амонімаў (4. 2. 5.), у выніку чаго персанажы разумеюць іх па-рознаму: [Сакрат Платонавіч:] *Вінават, Міна Лаўравіч...* [Міна Лаўравіч:] *Ды не Міна Лаўравіч вінават, а ты невыносны*. (А. Петрашкевіч) Параўн. семантычныя інтэрпрэтацыі сказа: 1) *Вінават, Міна Лаўравіч* ('вінаватым з'яўляецца Сакрат Платонавіч') і 2) *Вінават Міна Лаўравіч* ('вінаватым з'яўляецца Міна Лаўравіч').

Глава 5 «Лексічныя сродкі» складаецца з шасці раздзелаў.

Ступень камічнай экспрэсіі, выражанай сінонімамі (5. 1.), залежыць пераважна ад лексіка-семантычнага і функцыянальна-стылістычнага фактараў. З узуальных сінонімаў найбольшы камічны эфект выражаюць стылістычныя, а з аказіянальных — тыя, якім уласціва эмацыянальна-экспрэсіўная кантрастнасць.

Выразную камічную афарбоўку маюць сінанімічныя рады, пабудаваныя на аснове ампліфікацыі сінонімаў, якая нярэдка выяўляецца ў іх дэманстратыўным нанізванні ([Яўхім Стрыгун:] *Але. Габлююць, стружачь, пілююць, майструюць, рэжучь, не святкуюць, робяць...* [Міхалюк (у дзвяхах):] *Шморгаюць, шаруюць, чухаюць, стогнуць, дрыжаць, калоцяцца, чмыхаюць* (рагоча), *смаркаюцца, скрабуцца* (рагоча, аж заходзіцца), *дурнеюць, не разумеюць...* К. Чорны) і суправаджаецца градацый — нарасталыя: [Старая:]...*Усе віры перагледзелі, пераішчупалі, перамацалі. А ты тут.* (А. Макаёнак) або нарасталыя-спадальнай: [Генка:] *Патузлі на вуліцы.* [Наташа:] *Пабліі?* [Генка:] *Панузалі. За гальштук патрымаці.* (К. Крапіва)

Сярод антрапонімаў (5. 2.) часцей ужываюцца пераважна «гаваркія» прозвішчы, асноўныя спосабы ўтварэння якіх наступныя. 1. Лексіка-семантычны (выкарыстанне рэфэрэнтна абумоўленай семантыкі апелятываў, пераважна неяратаўна экспрэсіўнай): *Жлукта* (К. Крапіва), параўн.: *жлукта — перан.* (разм. *недабр.*) 'пра таго, хто многа і прагна п'е'; таксама: *Крумкач* (У. Галубок), *Тульга* (К. Крапіва), *Пацяруха* (Н. Гілевіч), *Злыдзень* (А. Петрашкевіч), *Гастрыт* (А. Дударэў) і інш. 2. Марфалагічны. Многія антрапонімы з'яўляюцца суфіксальнымі дэрыватамі апелятываў (утвораны ад іх пры дапамозе суфіксаў *-оў- (-ёў-), -оўскі-, -ін-, -як-, -ёнак-* і інш.): *Кручкоў, Піскулькін* (В. Дунін-Марцінкевіч), *Быкоўскі* (Я. Купала), Тадора *Куксёнак, Каягін, Пузыроў* (К. Крапіва), *Цесакоў, Крандзялёў* (А. Макаёнак) і інш. Асобныя антрапонімы ўтвараюцца спосабам складання (спалучэннем асноў розных часцін мовы): у К. Крапівы — *Гарлахвацкі*, параўн.: *хапаць (хвацаць) за горла*; таксама: *Круглазадаў* (*круглы зад*), *Галахвостаў* (*голы хвост*), *Скараспей* (*скора спець*), Н. Гілевіча — *Курашчуп* (*курэй ішчупаць*) і інш.

Камічны эффект узмацняецца: а) калі прозвішча (семантыка словаўтваральнай асновы) кантрастуе з яго носьбітам (сацыяльным становішчам у грамадстве, тытулам, званнем, рангам): пані Даміцэля *Магільніцкая*, ксёндз *Яхіда* (Я. Дыла), ураднік, потым наглядчык *Храпакоў* (М. Грамыка) і інш.; б) калі ў адным мікракантэксте абыгрываюцца два «гаваркія» прозвішчы-паранамазы — адно афіцыйнае, другое аказіянальнае: [Вася:] *А-а, Пупенка.* [Жанна (смяецца):] *Не Пупенка, а Пупко.* (А. Макаёнак); в) калі супрацьпастаўляюцца характарыстычныя прозвішчы, утвораныя ад узуальна ці аказіянальна сінанімічных або блізказначных слоў: *Не Гарчала, а Торчала.* (К. Крапіва); г) пры выкарыстанні прыёму антанамазіі: *Каб не такія гастрыты, як ты* [Гастрыт], *мы даўным-даўно камунізм пабудавалі б...* (А. Дударэў)

Радзей чым прозвішчы з мэтай камічнай характарыстыкі персанажаў выкарыстоўваюцца імёны — дэмінітыўныя гутаркова маркіраваныя формы як найменні дарослых людзей: мукаўшчык *Пяцёнька*, адбівальшчыца *Марыська* (Р. Кобец), рабочы завода *Шлёмка* (Е. Міровіч) і мянушкі: «*Барада*», «*Страказа*», «*Банкір*», «*Мадам*» (К. Крапіва), *Божая кароўка* (В. Зуб), *Мураш* (ад граф *Мураўёў*. У. Караткевіч), «*Пірат*» (І. Шамякін).

Чым больш лексічныя аказіяналізмы (5. 3.) адрозніваюцца ад словаўтваральнага стандарта (словаўтваральных заканамернасцей), тым у большай ступені яны могуць выражаць камічны эффект. Камізм аказіяналізмаў, утвораных па прадуктыўных словаўтваральных тыпах, абумоўліваецца спалучэннем семантычна і / або стылістычна разнародных словаўтваральных элементаў ці адступленнем ад законаў утварэння узуальных слоў аналагічнай структуры.

Аказіяналізмы найчасцей утвараюцца марфалагічным спосабам: 1) кампазіцыйнай: *інфаркцітрасэ* ‘калідор у бальніцы’ (І. Чыгрынаў), ад *інфаркт* + варварызм (слова з нямецкай мовы ў беларускамоўнай транслітарацыі) *Straße* ‘вуліца; дарога’; 2) абрэвіяцыйнай: а) з пачатковых частак слоў, з якіх не ўсе могуць мець выразную семантычную суадноснасць з пэўнымі лексічнымі адзінкамі, і цэлага слова: *беконгарады*, *гармарнарышырбытпаслуга* (А. Петрашкевіч), *гор-хан* (А. Макаёнак), б) пачатковых літар слоў як кампанентаў сказа: — *ДТНЬШЯЦТК... ДТ* — *дурань ты...* — *А далей...* — *НБШЯЦТК* — *Не бачыш, што я цябе таксама кахаю*. (А. Кучар); 3) суфіксацыйнай: а) ад прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальных аказіяналізмаў, пабудаваных па стандартных мадэлях: *адправадырыўся* (М. Матукоўскі) — *зневаж.* ‘пакіраваў’ (*адправадыры-ў-ся* ← *адправадыр-ы-ц-ца* ← *правадыр-□*), або б) па непрадуктыўных ці слабапрадуктыўных мадэлях: *студантэрыі* (Я. Дыла), *машынерыя* (Я. Рамановіч), *медыцнцыя* (В. Вольскі).

Спецыфічныя (нетыповыя) спосабы ўтварэння аказіяналізмаў — (стылістычная) кантамінацыя, або гібрыдызацыя, і мастацкая этымалагізацыя. Пры кантамінацыі аказіяналізмы ўтвараюцца ў выніку фармальных змен узуальных слоў, якія адвольна, без семантычнага падабенства, суадносяцца (каламбурна збліжаюцца) з іншымі словамі: *кумпанія* (К. Каганец, Е. Міровіч, К. Губарэвіч); тут сінтэзуецца семантыка слоў *кампанія* і *кум*. Мастацкая этымалагізацыя звязана з перайначваннем слоў (найчасцей запазычаных, рэдкаўжывальных) у выніку суаднесення іх з сучаснымі словамі роднай мовы на аснове сумежнасці з’яў — прасторавай, часовай, лагічнай і інш.: *аблакат* (М. Грамыка), *пісявары* (А. Петрашкевіч); параўн.: *аблакат* (ад *аблакаціцца*) і *адвакат*, *пісявары* (ад *пісяць*) і *пісуары*.

Надзвычай семантычна ёмістыя і характарыстычныя аказіяналізмы, утвораныя адначасова з дапамогай стылістычнай кантамінацыі і мастацкай этымалагізацыі. Напрыклад, у аказіяналізме *абскубанды* (*абскубандаў*) сінтэзуецца семантыка трох лексем, з якімі ён суадносіцца словаўтваральна: *абскубаць* (разм. *неадабр.* ‘вымагаць’), *банда* (‘група разбойнікаў’) і асацыятыўна: *акупанты* (‘захопнікі’).

Словы з незразумелым для персанажаў значэннем (5. 4.) (пераважна запазычаныя) рэалізуюць камічны эфект з дапамогай сродкаў постпазіцыйнага кантэксту. Гэта: 1) пытанні-ўдакладненні, у складзе якіх нярэдка ўжываюцца кваліфікацыйныя словы *штука*, *звер* і да г. п.: [Былая Савецкая Дама:] *На абед сандвіч, на вячэру сандвіч*. [Вайсковец:] *Як вы казалі?* [Былая Савецкая Дама:] *Сандвіч*. [Вайсковец (паўшэптам):] *...А я вось неяк і не ведаю, што гэта за штука...* (Г. Багданова); 2) лексемы-індыкатары, якія сведчаць пра адвольнае тлумачэнне (разуменне) персанажамі іншамоўных слоў: [Насія:] *Гэта, мусіць, нешта страінае «кусэн»?* [Нодэльман:] *Не сказаць, каб вельмі... Тэрмін такі тэхнічны*. (К. Крапіва); 3) словы, якія сведчаць пра незразуменне семантыкі іншамоўных слоў адначасова двума персанажамі: [Якуб (засаромеўшыся, закаецца):] *Ну, куль-ту-у-пра...* [Ян:] *Куль-куль-куль... Нешта я не ўцяплю. Што гэта: баба якая, ці што?* [Якуб (заклапочаны):] *Па праўдзе сказаць, то і я сам не ведаю, што гэта такое*. (К. Каганец)

Для выражэння камічнага эфекту выкарыстоўваюцца дыялектызмы (5. 5.) розных тыпаў (фанетычныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, змешаныя), якія адрозніваюцца ад суадносных літаратурных слоў пэўнымі моўнымі асаблівасцямі або характарызуюцца яскравай экспрэсіўнай афарбоўкай (лексічныя): *вінентар* (М. Гра-

народны інтарэс толькі што **подзвіг адмачылі!** Можна сказаць, усенародна перад старшынёй нашым даказалі сваю **прыхільнасць і адданасць!** (А. Макаёнак); 3) увядзенне ў маўленне персанажаў стандартных выразаў-архаізмаў: **сціраць грань паміж горадам і вёскай.** (А. Макаёнак), **калектыў камуністычнай працы, сапраўдныя будаўнікі камунізму** (М. Матукоўскі); 4) выкарыстанне адыменных прыназоўнікаў, ужытых з назоўнікамі прадметнай семантыкі ці са словамі тых частін мовы, з якімі прыназоўнікі узуальна не могуць спалучацца (дзеясловамі): **3 прычыны непрыемнай лысыны; з прычыны схавання** (М. Грамыка); 5) каламбурнае сутыкненне аднаціпных па сінтаксічнай будове стандартных і нестандартных спалучэнняў з агульным для іх кампанентам: **Начальства глядзіць у перспектыву, мы (глядзіць праз бутэльку ў тэлевізар) глядзім у тэлевізар.** (А. Петрашкевіч); 6) каламбурнае ўжыванне стандартных спалучэнняў і аднолькавых з імі кампанентаў (у розных граматычных формах): **Чалавек чалавеку друг, таварыш, брат! Дык няўжо ж вы не працягнеце руку дапамогі свайму другу, таварышу і брату?!** (М. Матукоўскі); 7) мадыфікацыя стандартных адзінак (звычайна субстытуцыя аднаго з кампанентаў кантэкстава абумоўлена): **Але наколькі чалавек чалавеку сусед...** (А. Петрашкевіч); параўн.: **Чалавек чалавеку друг, таварыш, брат.**

Камічны эффект, які дасягаецца ўжываннем ідыялектных клішэ (6. 4.), узмацняецца з дапамогай наступных інтэнсіфікатаў: 1) выкарыстанне ў рэпліцы персанажа некалькіх ідыялектных клішэ адначасова: **Глупства, пане дабрудзю, і прыйсці можна. Собственно, блізка, вось-ці-да.** (Я. Купала); 2) аб'яднанне двух ідыялектных клішэ ў адно: **Чорт бяры, камарынае мяса з балдавейскай!** (М. Грамыка) Параўн.: **камарынае мяса + з балдавейскай;** 3) ўжыванне ідыялектных клішэ (праклёнаў) побач са словамі, кантрастнымі па семантыцы і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўцы: **І цябе, Касютка, вініую, усяго лепшага, цецярук цябе рэж.** (М. Грамыка); 4) выкарыстанне прыёму «дагаворвання»: недаказаныя ў папярэдняй рэпліцы ідыялектныя клішэ дапаўняюцца іншым персанажам у наступнай рэпліцы: [Шышла:] **Я — Кандрашкевіч! Так і ў пасведчанні значыцца, да...** [Дзяменя:] **Дагаварвай ужэ — «собствэнна, да»!** (Я. Колас); 5) наўмыснае ўжыванне другім суразмоўцам ідыялектнага клішэ з канкрэтным зместам: [Дарнілоўскі:] **То ж дэмакратычны саюз, камарынае мяса! ...** [Бронік:] **Але ж, перапрашаючы, у тое камарынае мяса мала хто з нашых сляян запісваецца.** (М. Грамыка); 6) выкарыстанне ідыялектнага клішэ як знака для распазнання персанажа: [Чалавек, адзеты салдатам (падыходзіць, спыняецца):] **Не пазналі, да, собствэнна, да?** [Поп (у радасці):] **Арцём Іванавіч!.. Каб не ваша прымаўка, дык і не пазнаў бы, ісцінны бог!** (Я. Колас) або для ўтварэння аказіянізму іншымі персанажамі: [Шышла (змяніўся з твару):] **Які я табе цар паліцэйскі, да, собствэнна, да?** [Дзед Мікіта:] **Задакаў, чуй, дурань-браце! Ды гэта ён, Шышла-дакала!** (Я. Колас)

Функцыянальна неабмежаваныя ідыялектныя клішэ выкарыстоўваюцца ва ўсіх рэпліках або ў пераважнай большасці, а функцыянальна абмежаваныя ўжываюцца толькі ў дачыненні да пэўных асоб (індывідуальна абмежаваныя) ці толькі ў пэўнай сітуацыі (сітуацыйна абмежаваныя).

Ступень камізму збыткоўных адзінак (слоў-паразітаў, таўталагізмаў, плеаназмаў) (6. 5.) залежыць найперш ад шчыльнасці іх канцэнтрацыі ў кантэксце: [Сакрат Платонавіч (перапалохана):] **Я ў тым сэнсе, што наогул, канечне, атрымалася не**

дрэнна, здорава, можна сказаць, атрымалася наогул... [Міна Лаўравіч (наспярожана):] А чаму гэта наогул?.. [Сакрат Платонавіч:] У тым сэнсе, што лагічна, эмацыянальна, стройна, можна сказаць. І прыклады былі — дьяменты. Ад тэксту, канечне, гэта... можна было б тады-сяды адрывацца, кідаць вока на тэлегледача, але ў цэлым... нармальна. Не горш, чым іншыя. І тэкст... можна сказаць... (А. Петрашкевіч)

Глава 7 «Асаблівасці развіцця і ўжывання сродкаў маўленчага выражэння камічнага» складаецца з шасці раздзелаў, якія ў сваю чаргу маюць шэраг падраздзелаў.

Сярод стылістычных фігур (7. 1.) адной з самых старажытных і найбольш ужывальных у беларускай драматургіі з'яўляецца каламбур (7. 1. 1.), што тлумачыцца асаблівасцямі яго пабудовы (выкарыстоўваюцца розныя сродкі: лексічныя — полісеманты, амонімы, паранамазы, антонімы, фразеалагічныя, а таксама сінтаксічныя) і шырокімі стылістычнымі магчымасцямі.

У ранніх драматургічных творах (інтэрмедых, баглейкавых п'есах, народнай драме) сустракаюцца пераважна простыя па структуры каламбуры, часцей за ўсё — паранамастычныя, пабудаваныя на аснове народнай этымалогіі, і вельмі рэдка іншых тыпаў — полісемантычныя і фразеалагічныя. Аднак з цягам часу спосабы пабудовы каламбураў становяцца больш разнастайнымі. У драматургічных творах канца XVIII і на працягу XIX стст. апрача полісемантычных, паранамастычных і фразеалагічных каламбураў сталі ўжывацца і аманімічныя (у п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча).

У 1-й палове XX ст. у п'есах беларускіх драматургаў (Я. Купалы, У. Галубка, Л. Родзевіча і інш.) сустракаюцца амаль усе традыцыйна вядомыя тыпы каламбураў. Вялікая заслуга ва ўдасканаленні механізму каламбураўтварэння належыць К. Крапіве, які ў сваіх драматургічных творах даў прыклад па-сапраўднаму майстэрскага выкарыстання каламбураў розных тыпаў.

У п'есах 2-й паловы XX ст. эфектыўна карыстаюцца калабурам як сродкам камічнага драматургі старэйшага пакалення А. Макаёнак, М. Матукоўскі, А. Петрашкевіч, А. Дзялендзік, А. Дудараў. Творча выкарыстоўваюць здабыткі сваіх папярэднікаў Г. Марчук, У. Саулч, А. Федарэнка, З. Дудзюк і інш.

Канструкцыі з мімізісам (7. 1. 2.) сустракаюцца ў старажытнай беларускай драматургіі (п'есе М. Цяцёрскага «Доктар па прымусе»). Мімізісныя рэдуплікаты спарадычна ўжываюцца ў некаторых драматургічных творах К. Каганца, Я. Купалы, В. Гарбацэвіча, Ф. Аляхновіча, М. Гарэцкага, М. Грамыкі, Е. Міровіча, А. Маўзона, А. Петрашкевіча, Н. Гілевіча, І. Шамякіна, А. Дзялендзіка, Р. Баравіковай, А. Федарэнкі і інш. і часцей — у п'есах К. Крапівы і асабліва А. Макаёнка. Найбольш пашыраныя актуалізатары камічнага ў канструкцыях з мімізісам: у К. Крапівы — пераважна камбінаваныя сродкі, А. Макаёнка — адметная інтанацыя, якая перадаецца на пісьме графічна (шмакроп'ем, пыгальнікам).

Канструкцыі, пабудаваныя паводле сінтаксічнага паралелізму (7. 1. 3.), як сродак камічнага рэдкаўжывальныя (сустракаюцца ў некаторых п'есах А. Макаёнка, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча).

Паратаксісныя аказіяналізмы (7. 1. 4.) у беларускай драматургіі пачалі ўжывацца адносна позна, у 20-я гады XX ст. (упершыню зафіксаваны ў асобных п'есах У. Галубка). Зрэдку яны сустракаюцца ў К. Губарэвіча, А. Маўзона, М. Матукоўскага, У. Караткевіча, А. Петрашкевіча, А. Дзялендзіка, І. Шамякіна, А. Дударава, А. Ждана і крыху часцей — у А. Макаёнка.

З антытэзамі (7. 1. 5), у аснове якіх могуць быць як узуальныя, так і аказіянальныя антонімы, сустракаемся ў п'есах Е. Міровіча, К. Крапівы, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, У. Сауліча, А. Федарэнкі і інш. У драматургічных творах К. Крапівы і А. Макаёнка, якія часцей за іншых драматургаў карыстаюцца антытэзай, камічны эффект дасягаецца кантрастным (семантычным, стылістычным або эмацыянальна-экспрэсіўным) ужываннем антонімаў.

Акратэза як стылістычная фігура, у якой адзін з кампанентаў (што адмаўляецца) мае адмоўную часціцу *не*, выкарыстоўваецца ў ролі сродку выражэння камічнага нячаста (у некаторых п'есах Е. Міровіча і А. Макаёнка).

Аксюмаран (7. 1. 6), заснаваны на наўмысным спалучэнні семантычна несумяшчальных слоў, якія абазначаюць якасна новае паняцце, рэдкаўжывальны сродак камічнага (можна сустрэць у п'есах К. Крапівы К. Губарэвіча, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, У. Караткевіча, З. Дудзюк, А. Ждана).

Алагізмы (7. 1. 7) не адносяцца да актыўнага сродку выражэння камічнага (іх зрэдку ўжываюць В. Дунін-Марцінкевіч, У. Галубок, Е. Міровіч, К. Крапіва, К. Губарэвіч, В. Палескі, А. Макаёнак, М. Матукоўскі, А. Петрашкевіч, У. Караткевіч, А. Дзялендзік і інш.). Камічны эффект алагізмаў звязаны пераважна з парушэннем рэфэрэнтна абумоўленай спалучальнасці слоў (у п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча і Е. Міровіча), унутранай сувязі думак, асэнсаванага іх выкладу (у М. Гарэцкага) або тэматычнай нестыкоўкі спалучэнняў слоў з папярэднімі выказваннямі (у У. Галубка, Я. Коласа, Э. Самуйлёнка). Розныя тыпы алагізмаў выкарыстоўваюць К. Крапіва (лексічныя, фразеалагічныя, лексіка-сіntaxічныя) і А. Макаёнак, у якога алагізмы могуць узнікаць у выніку парушэння закону дастатковага абгрунтавання, які вымагае аргументаванасці сужэнняў.

Большая частка тропаў (7. 2.) як сродкаў камічнай экспрэсіі пачала ўжывацца ў старажытнай беларускай драматургіі — у інтэрмедыях, а таксама п'есах XVIII ст. Выключэнне складаюць перыфраза, літота, метанімія, сінекдаха, дысфемізм, якія назіраюцца толькі ў драматургічных творах XX ст.

З іроніяй (7. 2. 1.) як адным з самых пашыраных тропаў у беларускай драматургіі сустракаемся ў тэках батлейкавага рэпертуару, п'есах К. Марашэўскага, М. Цяцёрскага і інш. Іранічна ўжываюцца, як правіла, словы са станоўчай семантыкай, якія набываюць у кантэксце адмоўна-апэчаляльнае, а часам і антыфразіснае значэнне. Іронія выкарыстоўваецца ў драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Купалы, М. Гарэцкага, Я. Коласа, Е. Міровіча, В. Гарбацэвіча, К. Крапівы, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча, А. Дударова і інш. Найбольш характэрныя асаблівасці выкарыстання іроніі — а) ужыванне разгорнутай іроніі як інтэнсіфікатара камічнага; б) выкарыстанне гіпербалічных іранізмаў, для рэалізацыі якіх патрабуецца, як правіла, шырокі кантэкст (сказ, звышфразеавае адзінства).

Метафары (7. 2. 2.) як сродак камічнага ўжываюцца ўжо ў драматургічных творах XVIII ст. («Цар Максімілян»). Камічная экспрэсія часцей за ўсё дасягаецца з дапамогай аказіянальных метафар і абумоўліваецца шэрагам фактараў: найперш адступленнем ад тыповай, звычайнай спалучальнасці і лексіка-стылістычнай кантрастнасцю прамых і пераносных значэнняў полісемантаў. Метафары бываюць розных дэнататыўна абумоўленых семантычных тыпаў: анімістычныя, антрапамарфічныя і інш. (ёсць у п'есах

В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каганца, У. Галубка, Е. Міровіча, Я. Дылы, Э. Самуйлёнка, К. Губарэвіча, А. Макаёнка, Н. Гілевіча, А. Дударова, З. Дудзюк і інш).

Параўнанні (7. 2. 3.) у камічнай функцыі сустракаюцца ў беларускай драматургіі на самых ранніх этапах яе развіцця («Слудкая батлейка», інтэрмедія «Селянін і студэнт», «Цар Мамай», «Стэфанотакас», «Доктар па прымусу»). Для інтэнсіфікацыі камічнага эфекту Я. Купала карыстаецца прыёмам парцэляцыі рэмы, што садзейнічае ўзмацненню яе экспрэсіі. Характэрная асаблівасць ва ўжыванні параўнальных канструкцый у п'есах Ф. Аляхновіча — выражэнне рэмы кампаратыўнымі фразеалагізмамі з яскравай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай і выкарыстанне параўнанняў-прэдыкатываў. У. Галубок ужывае семантычна насычаныя разгорнутыя параўнанні (параўнальныя сказы), з дапамогай якіх нярэдка ствараецца цэлы вобразна-камічны малюнак. Нешматлікія, але трашныя, камічна насычаныя параўнанні, якія вобразна характарызуюць прадмет (тэму), можна знайсці ў п'есах М. Грамыкі, В. Гарбацэвіча, Е. Міровіча, Я. Коласа, К. Чорнага, Р. Кобеца. Для стварэння камічнага эфекту К. Крапіва апрача узуальных параўнанняў па-мастацку выкарыстоўвае і аказіянальныя, якія характарызуюцца тэма-рэмавай неаднароднасцю. У А. Макаёнка сустракаецца адметны тып параўнальных канструкцый — параўнанне праз адмаўленне (тэма супрацьпастаўляецца рэме).

Разнастайныя тыпы параўнанняў і спосабы (прыёмы) іх ужывання ў п'есах К. Губарэвіча, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча, У. Караткевіча, І. Шамякіна і інш. Гэтыя драматургі не толькі выкарыстоўваюць вопыт папярэднікаў, але і ўзбагачаюць яго. Напрыклад, К. Губарэвіч выкарыстоўвае параўнанні-фразеалагізмы, якія падпалі пад кантэкстава абумоўленую мадыфікацыю (ужываюцца з рэдулікаваным дзеяслоўным кампанентам), М. Матукоўскі — «схаванае» параўнанне, якое не мае спецыфічных для параўнання фармальных сродкаў выражэння, А. Петрашкевіч — разгорнутае прэдыкатыўнае параўнанне (тэма характарызуецца аднароднымі часткамі-параўнаннямі састаўных іменных выказнікаў), У. Караткевіч — параўнанні, якія рэалізуюць камічны эфект пры канкрэтызацыі парцэляванай рэмы-рэдуліката. Эфектыўна выкарыстоўваюцца параўнанні як сродак камічнага ў драматургічных творах такіх сучасных аўтараў, як А. Дударав, А. Асташонак, У. Саулч, Я. Шабан, А. Федарэнка, З. Дудзюк, А. Ждан і інш.

Эпітэты (7. 2. 4.) як сродак камічнага ўжываюцца ў беларускай драматургіі на самых ранніх этапах яе развіцця (Тэкст батлейкавага прадстаўлення з Навагрудчыны, «Цар Ірады», «Цар Максіміліян»). Для дасягнення камічнага эфекту найчасцей выкарыстоўваюцца аказіянальныя эпітэты (у п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Купалы, У. Галубка, Я. Коласа, А. Маўзона, А. Макаёнка, А. Дзялендзіка, Р. Баравіковай і інш).

Некаторыя адметныя асаблівасці ўжывання эпітэтаў у функцыі камічнага: 1) канцэнтрацыя эпітэтаў як адзін з прыёмаў інтэнсіфікацыі камічнай экспрэсіі (у Я. Купалы, А. Макаёнка, А. Петрашкевіча, Г. Марчука); 2) выкарыстанне гіпербалізаваных эпітэтаў-заамарфізмаў (у А. Петрашкевіча) і 3) эпітэтаў як кампанентаў аксюмараных спалучэнняў (у К. Крапівы і А. Макаёнка).

Перыфразу (7. 2. 5.) у функцыі стварэння камічнага эфекту (аказіянальна-камічнага наймення персанажа) адзін з першых у беларускай драматургіі ўжыў Я. Купала. Найчасцей сустракаюцца перыфразы ў драматургічных творах К. Крапівы і А. Макаёнка. Перыфразы К. Крапівы вызначаюцца наступнымі найбольш адметнымі

асабліваасцямі: 1) з'яўляюцца персаніфікавана-літотнымі найменнямі неадушаўлёных паняццяў; 2) выкарыстоўваюцца як аказіянальныя найменні персанажаў; 3) адносяцца да перыфраз-сімвалаў, метафарычнае значэнне якіх не вынікае з прапазіцыйнага вербальнага кантэксту (што выклікае ў персанажаў-суразмоўцаў непаразуменне); 4) каламбурна абыгрваюцца. У п'есах А. Макаёнка перыфразы рэалізуюць камічны эффект пры наступных найвайжнейшых умовах: 1) не адпавядаюць прадмету апісання (кніжная перыфразы як найменне бытавых паняццяў); 2) маюць персаніфікаваную семантыку, якая ўзнікае ў выніку семасіялагічнага працэсу «назва як характарыстычная ацэнка людзей → апісальная назва неадушаўлёных прадметаў»; 3) з'яўляюцца з'эфемістычнымі (семантыка іх выяўляецца з дапамогай «пиктаграфічнага кантэксту»); 4) ужываючыся з «рэчыўнай» семантыкай, абазначаюць жывых істот; 5) з'яўляюцца аказіянальна-ацэначнымі назвамі асоб.

Прыкметна радзей, чым у К. Крапівы і А. Макаёнка, камічна маркіраваныя перыфразы ўжываюцца ў драматургічных творах іншых аўтараў, напрыклад, К. Губарэвіча, А. Махначы, І. Козела, М. Матукоўскага, У. Караткевіча, В. Зуба.

Метанімічныя пераносы (7. 2. 6.) з'яўляюцца з'эфемістычнымі ў п'есах К. Крапівы, М. Грамыкі, А. Дзялендзіка і некаторых інш. Часцей назіраюцца сінекдахічныя пераасэнсаванні, напрыклад «шартыгты → цэлае», «агульная назва → канкрэтная назва» (у п'есах К. Крапівы, У. Галубка, Я. Рамановіча, К. Губарэвіча, А. Макаёнка і інш.).

Гіпербала (7. 2. 7.) адносіцца да аднаго са старажытных сродкаў выражэння камічнага. У інтэрмедых, п'есах XVIII ст. для рэалізацыі камічна-гіпербалічнага значэння часцей за ўсё выкарыстоўваюцца сінкратычныя сродкі: гіпербалізаваныя метафары і гіпербалізаваныя параўнанні. Гіпербалы сустракаюцца ў драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Вясёлага, Л. Родзевіча, У. Галубка, Е. Міровіча, Я. Коласа, К. Чорнага, Р. Кобеца, К. Губарэвіча, І. Козела, А. Петрашэвіча, У. Караткевіча, І. Шамякіна, Р. Баравіковай і інш., аднак часцей за ўсё — у К. Крапівы, А. Макаёнка і М. Матукоўскага. Гэта пераважна сінкратычныя гіпербалы, перш за ўсё — гіпербалізаваныя параўнанні.

Абмежавана, у параўнанні з гіпербалай, ужываецца літота (у асобных п'есах К. Крапівы і І. Шамякіна).

З'эфемізм і дысфемізм (7. 2. 8.) як сродкі камічнага не атрымалі пашырэння. Са «змякчальнымі» з'эфемізмамі сустракаемся ў адным з драматургічных твораў старажытнай пары («Слупкай батлейцы»). Найбольш выразна камічны эффект выяўляецца, калі з'эфемізмы і дысфемізмы ўжываюцца як кантрастывы (у К. Крапівы, В. Зуба, У. Саўліча) або дысфемізмы ўжываюцца паралельна з нейтральнымі назвамі (у п'есах У. Галубка, А. Макаёнка, М. Матукоўскага).

Фразеалагічныя і афарыстычныя сродкі, а таксама выслоўі (7. 3.) у функцыі стварэння камічнага назіраюцца ў старажытнай беларускай драматургіі.

З фразеалагізмамі некаламбурнага ўжывання (7. 3. 1.) упершыню сустракаемся ў інтэрмедых, у «Камедыі» К. Марашэўскага і п'есе М. Цяцёрскага «Доктар па прымусу». У гэтых фразеалагізмах (пераважна без змянення формы і зместу) камізм дасягаецца іх грубавата-зніжаным зместам і ярка выражанай экспрэсіяй. Фразеалагізмы без змянення і са змяненнем формы назіраюцца ў п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча, У. Галубка. Шырэ ўжываюцца фразеалагізмы ў п'есах Я. Купалы. Камічны эффект абумоўліваецца ўнутранай формай фразеалагізмаў (вобразным зместам), а

таксама ствараецца з дапамогай актуалізатараў (найчасцей параўнанняў). Е. Міровіч адзін з першых ужывае фразеалагізмы з парушэннем іх тыповай спалучальнасці з прыфразеалагічнымі кампанентамі, а А. Макаёнак — такі прыём пабудовы фразеалагізмаў, як аплікацыя. Камічны эффект дасягаецца: у п'есах Я. Коласа і К. Крапівы — выкарыстаннем гутарковых (прастамоўных) фразеалагізмаў з яскравай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай і тых, у якіх сема “камічнае” імпліцытна ўтрымліваецца ў іх семантыцы, канцэнтраваным ужываннем пярэтыўна маркіраваных фразеалагічных адзінак, у А. Макаёнка — канцэнтрацыяй ў межах аднаго кантэксту (рэплікі) пярэтыўна маркіраваных фразеалагізмаў і праклёнаў нефразеалагічнага тыпу, ужываннем фразеалагізмаў з пярэтыўнай канатацыяй у стылістычна неаднародных кантэкстах, у М. Матукоўскага — парушэннем узуальнай спалучальнасці фразеалагізмаў і субстыгуцый кампанента фразеалагізма экспрэсіўна больш зніжаным сінонімам, у А. Петрашкевіча — выкарыстаннем фразеалагізмаў-кантрасціваў (з гэтэрагеннай семацыка-стылістычнай афарбоўкай) і пярэтыўна маркіраваных фразеалагізмаў-сінонімаў.

Радзей назіраюцца фразеалагізмы (пераважна з пярэтыўнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай) у п'есах К. Губарэвіча, І. Козела, У. Караткевіча, А. Дзялэндзіка, А. Дударова, Г. Марчука, З. Дудзюк і інш.

З афарызмаў (7. 3. 2.) у старажытнай беларускай драматургіі, у прыватнасці ў «Камедыі» К. Марашэўскага, зрэдку сустракаюцца прыказкі без змянення формы і зместу, камічны эффект якіх выражаецца метафарычнай семантыкай. У драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча прыказкі нярэдка выкарыстоўваюцца канцэнтравана, ад чаго камічны эффект становіцца яшчэ больш яскравым. М. Грамыка адзін з першых пачаў ужываць кантамінаваныя афарызмы (*усё верціцца і цячэ*), а Я. Колас — маўленчыя афарызмы (прыказкі). У К. Крапівы ўжываюцца афарызмы як без змянення формы і зместу (прыказкі, камічны эффект якіх звязаны з іх семантыкай; крылатыя выразы, якія кантрастуюць з чужым для іх семантыка-стылістычным кантэкстам), так і мадыфікаваныя, утвораныя часцей за ўсё ў выніку дэпарэміялагізацыі парэмій (прыказак). У п'есах А. Макаёнка часцей за ўсё назіраюцца немадыфікаваныя прыказкі і крылатыя выразы; сустракаецца і такі адметны прыём, як парэмічная (прыказкавая) алюзія. У К. Губарэвіча можна знайсці мадыфікаваныя прыказкі, утвораныя ў выніку субстыгуцыі кампанентаў або дэпарэміялагізацыі парэмій (прыказак). А. Петрашкевіч карыстаецца прыёмам субстыгуцыі аднаго з кампанентаў афарызма іншым, кантэкстава абумоўленым, М. Матукоўскі ў ролі сродку стварэння камічнага ефекту ўжывае стандартныя адзінкі.

Вяслоўі (7. 3. 3.), сярод якіх у функцыі стварэння камічнага ефекту найчасцей ужываюцца праклёны нефразеалагічнага тыпу, знаходзім у самых ранніх творах беларускай драматургіі. Праклёны назіраюцца ў драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каганца, Я. Купалы, М. Ільінскага, Л. Родзевіча, У. Галубка, Я. Коласа, К. Чорнага, К. Крапівы, А. Макаёнка, К. Губарэвіча, А. Петрашкевіча, М. Матукоўскага, А. Дударова і інш. Найважнейшыя асаблівасці ва ўжыванні праклёнаў — канцэнтрацыя іх для ўзмацнення пярэтыўнай экспрэсіі, нярэдка саркастычна маркіраванай; выкарыстанне праклёнаў і іншых сродкаў як стылістычных кантрасціваў (часцей за ўсё кантрастуюць з ласкальна-памяншальнымі па форме словамі, якія нярэдка ўжываюцца з іранічным сэнсам).

3 цытатамі як сродкам камічнага (7. 3. 4.) упершыню сустракаемся ў драматычных творах першай паловы XX ст. (у п'есе Ф. Аляхновіча «Пан міністр»). К. Крапіва акрамя цытат, кантрастных з кантэкстам, выкарыстоўвае прыём цытатнай алюзіі. У п'есах К. Губарэвіча камічны эффект дасягаецца ўжываннем цытат-кантрастываў (назваў песень), М. Матукоўскага — рытміка-інтанацыйным кантрастам цытаты і кантэксту, у які яны ўведзены, у П. Васілеўскага, А. Дзялендзіка, І. Стадолніка — семантычнай кантрастнасцю цытат (пераважна без змянення формы і зместу) з асноўным кантэкстам. Макаёнак і І. Шамякін карыстаюцца як немадыфікаванымі, так і мадыфікаванымі цытатамі, А. Петрашкевіч — семантычна і структура мадыфікаванымі радкамі з песняў, а таксама вядомых паэтычных твораў.

Граматычныя (марфалагічныя і сінтаксічныя) сродкі выражэння камічнага (7. 4.) ужываюцца на розных этапах развіцця беларускай драматургіі.

3 марфалагічных сродкаў (7. 4. 1.), засведчаных яшчэ ў інтэрмедых і п'есах XVIII ст., у функцыі стварэння камічнага выступаюць выклічнікі і тупаперайманні, як правіла, пры канцэнтраваным ужыванні. У ролі выклічнікаў могуць выкарыстоўвацца поліафектыўныя фразеалагізмы (*охці мне, ахці мне*), эмацыянальнае значэнне якіх выяўляецца з дапамогай кантэксту (інтэрмедыя «Змітрок і Свірна».)

Да ранніх марфалагічных сродкаў належаць таксама дэмінітывы — формы з неўласцівым для іх як узвуальных адзінак суфіксамі або звыклія формы пры іх канцэнтраваным ужыванні.

У п'есах К. Гаганца, В. Дуціна-Марцінкевіча, Я. Купалы, У. Галубка, Л. Родзевіча, М. Грамыкі, Я. Дылы, Р. Кобца, К. Крапівы, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, І. Шамякіна, А. Петрашкевіча, А. Дзялендзіка і іншых камічны эффект дасягаецца канцэнтраваным ужываннем часціц.

Іншыя, менш пашыраныя, марфалагічныя сродкі камічнага: 1) формы слоў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі; 2) аказіянальныя формы слоў: а) дэмінітывы, б) родавыя формы назоўнікаў, в) формы ліку, г) асабовыя формы дзеясловаў, д) склонавыя формы назоўнікаў.

3 сінтаксічных сродкаў (7. 4. 2.) камічны эффект выражаецца часцей за ўсё звароткамі (7. 4. 2. 1.), рэпрэзэнтантамі якіх з'яўляюцца стылістычна зніжаныя словы з выразнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай. Адметныя асаблівасці выкарыстання звароткаў у функцыі стварэння камічнага наступныя.

У п'есе «Цар Ірад» ужываюцца звароткі, выражаныя вытворнымі назоўнікамі, словаўтваральная аснова якіх эмацыянальна і экспрэсіўна кантрастуе з суфіксамі; у «Камедыі» К. Марашэўскага сустракаюцца складаныя звароткі, у ролі якіх выступаюць семантычна і стылістычна неаднародныя моўныя адзінкі. Я. Купала адзін з першых у ролі звароткаў ўжыў ідыялектныя клішэ, М. Матукоўскі — антрапонімы, што традыцыйна замацаваліся за асобай аднаго полу, а выкарыстоўваюцца ў дачыненні да асоб іншага, супрацьлеглага, полу. Адметнымі з'яўляюцца звароткі, рэпрэзэнтантамі якіх выступаюць словы абстрактнай семантыкі (у некаторых п'есах У. Караткевіча), дэмінітывы, што рэалізуюць антыфразісныя (іранічныя) значэнні (у асобных п'есах А. Дзялендзіка). Для п'ес А. Петрашкевіча вызначальным з'яўляецца канцэнтраванае ўжыванне кваліфікацыйных звароткаў з тонкім іранічным адценнем.

Прыдатак (7. 4. 2. 2.) — адзін са старажытных сродкаў выражэння камічнага ў беларускай драматургіі: сустракаецца ў інтэрмедых, п'есах XVIII ст. Камічны эффект

абумоўлены найперш семантыкай прыдаткаў і іх эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай. Прыдаткі з камічнай экспрэсіяй сустракаюцца ў п'есах многіх драматургаў, напрыклад В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Купалы, У. Галубка, К. Крапівы, А. Маўзона, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча, А. Дударова, І. Шамякіна, і характарызуюцца наступнымі найважнейшымі асаблівасцямі ўжывання. Так, У. Караткевіч як ніхто з драматургаў шырока ўжывае прыдаткі, выражаныя стылістычна зніжанымі словамі (прастамоўнымі).

Сінтаксічныя аказіяналізмы (7. 4. 2. 3.) спарадычна ўжываюцца на пачатковым этапе развіцця беларускай драматургіі (у інтэрмедыі 1-й да драмы М. Даўгалеўскага «Уладатворны воблік»). Сустракаюцца яны і ў асобных п'есах XVIII ст., («Стэфанотакас»); аднак больш актыўна пачынаюць ужывацца толькі ў XX ст. (у Л. Родзевіча, Е. Міровіча, К. Крапівы, А. Маўзона, А. Макаёнка, М. Матукоўскага). Утварэнне сінтаксічных аказіяналізмаў абумоўліваецца рознымі прычынамі, найчасцей — адступленнем ад закону семантычнага дапасавання і ўжываннем аднаго са спалучальных слоў з не характэрным для кантэксту значэннем.

Лексічныя сродкі (7. 5.) — адны са старажытных у выражэнні камічнага ў беларускай драматургіі: іх знаходзім у інтэрмедыях, а таксама п'есах XVIII ст. Выключэнне складаюць антрапонімы (у функцыі стварэння камічнай экспрэсіі ўпершыню зафіксаваны ў п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча) і лексічныя аказіяналізмы (зафіксаваны ў драматургічных творах 20 — 30-х гг. XX ст.).

З сінонімамі (7. 5. 1.) як сродкам стварэння камічнай экспрэсіі сустракаем, напрыклад, у інтэрмедыі «Мужык», у п'есах «Цар Максімілян» і «Доктар па прымусу». Тут выкарыстоўваецца такі дзейсны прыём камічнага, як ампліфікацыя сінонімаў (блізказначных слоў). Гэты прыём ужываецца таксама ў драматургічных творах Я. Купалы, К. Крапівы, Л. Родзевіча, У. Галубка, К. Чорнага, А. Макаёнка (часцей за ўсё), А. Петрашкевіча і інш. Дзеля ўзмацнення камічнага эфекту ампліфікацыя ў п'есах А. Макаёнка суправаджаецца градацыйнай розных тыпаў — нарастальнай, нарастальна-спадальнай. Найбольш відавочны камічны эфект ствараецца узуальнымі (стылістычнымі або семантыка-стылістычнымі) сінонімамі ці (яшчэ ў большай ступені) аказіянальнымі, якія ўжываюцца як семантычныя і / або стылістычныя кантрасты (сустракаюцца ў п'есах У. Галубка, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча).

Антрапонімы (7. 5. 2.) як дзейсны сродак камічнай характарыстыкі персанажаў адзін з першых у беларускай драматургіі ўжыў В. Дунін-Марцінкевіч. Гэта «гаваркія» прозвішчы, пераважна простыя (аднаслоўныя), камічная экспрэсія якіх абумоўліваецца неярэтыўнай семантыкай іх словаўтваральных асноў (суфіксальных утварэнняў), а таксама кантрастам з іх носьбітам.

Найбольш напыраны лексіка-семантычны спосаб утварэння «гаваркіх» прозвішчаў (ад апелятываў). З прозвішчамі, утворанымі такім спосабам, сустракаем, апрача п'ес Я. Купалы, таксама ў п'есах У. Галубка, К. Крапівы, Н. Гілевіча, А. Петрашкевіча, А. Дударова і інш.

Адмысловым майстрам у стварэнні «гаваркіх» прозвішчаў з'яўляецца К. Крапіва. Асновай іх у яго п'есах выступаюць: 1) апелятывы з неярэтыўнай семантыкай; 2) дэрываты (часцей суфіксальныя), якія словаўтваральна судносяцца з апелятывамі, багатымі на вобразныя асацыяцыі, або з лексемамі са зніжанай семантыкай;

3) спалучэнні асноў розных часцін мовы. Для дасягнення камічнага эфекту К. Крапіва адзін з першых у драматургіі выкарыстаў мянушкі, а таксама такі прыём, як антанамазія (ужываецца таксама ў п'есах М. Грамыкі, А. Петрашкевіча, А. Дударова, П. Васілеўскага).

У п'есах А. Макаёнка перавага аддаецца суфіксальным дэрыватам, словаўтваральна суадносным з апелятыўнымі ці дзеяслоўнымі асновамі. М. Матукоўскі і А. Петрашкевіч, як і К. Крапіва, карыстаюцца такім дзейсным інтэнсіфікатарам камічнага, як абыгрыванне характарыстычных прозвішчаў, словаўтваральныя асновы якіх з'яўляюцца сінанімічнымі або блізказначнымі. Адна з адметных асаблівасцей у стварэнні камічнага з дапамогай антрапонімаў у п'есах Р. Кобеца, Е. Міровіча, А. Петрашкевіча — ужыванне імёнаў (дэмінітыўных форм) для звычайнага, неласкальнага, наймення дарослых персанажаў.

Лексічныя аказіяналізмы (7. 5. 3.) утвараюцца пераважна марфалагічным спосабам (часцей за ўсё кампазіцый, суфіксацый, радзей — адначасовым выкарыстаннем прэфіксаў, суфіксаў і постфіксаў і нульсуфіксальна). Аказіяналізмы, утвораныя такімі разнавіднасцямі марфалагічнага спосабу, сустракаюцца ў Я. Рамановіча, У. Галубка, Я. Дылы, К. Чорнага, Э. Самулёнка, К. Кранівы, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, І. Чыгрынава, У. Караткевіча і інш.

Не вызначаюцца актыўнасцю ўжывання аказіяналізмы, утвораныя нетыповымі спосабамі — пры дапамозе стылістычнай кантамінацыі (у К. Каганца, Е. Міровіча, К. Губарэвіча) і мастацкай этымалагізацыі (у М. Грамыкі і А. Петрашкевіча).

Незразумелыя словы (7. 5. 4.) — адзін з ужывальных сродкаў камічнага ў інтэрмедых. З такімі словамі (часцей іншамоўнымі), якія нярэдка каламбурна абыгрываюцца («асэнсоўваюцца») паводле вонкавай, фармальнай сугучнасці з вядомымі для персанажа беларускімі словамі, сустракаемся ў п'есах М. Гарэцкага, К. Крапівы, М. Грамыкі, К. Губарэвіча, А. Макаёнка, Г. Багданавай і некаторых іншых.

Дыялектызмы (7. 5. 5.) з выразнай камічнай афарбоўкай, упершыню засведчаныя ў п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча, ужываюцца таксама (пераважна фанетычныя) у п'есах В. Гарбацэвіча, М. Гарэцкага, Е. Міровіча, Р. Кобеца, К. Крапівы, Я. Коласа, У. Караткевіча, А. Дударова і інш.

Са стылістычна зніжанай лексікай (7. 5. 6.) з уласцівай ёй ярка выражанай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай у ролі сродку камічнага сустракаемся ў п'есе М. Цяцёрскага «Доктар па прымусу». Пеяратывы з рознай частотнасцю ўжываюцца ў творах практычна ўсіх драматургаў. Камічны эфект дасягаецца (асабліва ў п'есах К. Крапівы, К. Губарэвіча, А. Макаёнка, М. Матукоўскага, У. Караткевіча, А. Петрашкевіча, А. Дударова, У. Саўліча) найперш канцэнтраваным ужываннем пеяратываў.

Разнаатыпныя сродкі (7. 6.) маюць розную часавую фіксацыю: кантрастывы, іншамоўныя ўкрапіны і ідыялектныя клішэ выяўлены ў інтэрмедых і п'есах XVIII ст.; што ж да стандартных і збытоўных адзінак, то яны пачынаюць ужывацца крыху пазней, прыкладна з канца XIX — у першай чвэрці XX ст.

Кантрастывы (7. 6. 1.), якія сустракаюцца ўжо ў старажытнай беларускай драматургіі (у п'есе М. Цяцёрскага «Доктар па прымусу»), — адзін з пашыраных сродкаў выражэння камічнага эфекту. Яны назіраюцца ў драматургічных творах Я. Купалы, Е. Міровіча, К. Крапівы, К. Губарэвіча, А. Петрашкевіча, А. Дзялендзіка, А. Дударова і інш.

Найважнейшыя асаблівасці ўжывання стылістычных кантрастываў наступныя: 1) рэалізацыя адным з кантрастываў (па-за кантэкстам семантычна ўзвышаным словам) іранічнага сэнсу пад уплывам іншага, стылістычна зніжанага, кантрастыва (пераважна ў п'есах К. Крапівы і А. Макаёнка); 2) сутыкненне стылістычна зніжаных лексем і перыфраз як аказіянальных, стылістычна ўзвышаных сінонімаў да стылістычна нейтральных слоў (у некаторых п'есах А. Петрашкевіча); 3) канцэнтраванае ўжыванне кантрастываў для інтэнсіфікацыі камічнага эфекту (часцей у п'есах К. Крапівы і М. Матукоўскага); 4) ужыванне ў ролі кантрастываў аказіянальных антопімаў з ярка выражанай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай (у п'есе Я. Рамановіча «Мост»).

З іншамоўнымі ўкрапінамі (7. 6. 2.) як сродкам камічнага ўлержышча сустракаемса ў некаторых тэкстах батлейкавых прадстаўленняў, а таксама ў п'есах XVIII ст.

Рэдка ўжываюцца поўныя іншамоўныя ўкрапіны-варварызмы (у п'есах М. Цяцёрскага, М. Аляхновіча, А. Петрашкевіча). Сярод частковых іншамоўных украпін часцей за ўсё выкарыстоўваюцца ўкрапіны са славянскіх моў (польскай, рускай, царкоўнаславянскай, украінскай) і радзей з неславянскіх (нямецкай, лацінскай, французскай, англійскай). Найбольш частыя ў драматургічных творах польскамоўныя ўкрапіны, што абумоўлена разнастайнымі і працяглымі беларуска-польскімі моўнымі кантактамі (сустракаюцца ў некаторых п'есах Я. Дылы, У. Галубка, Е. Міровіча, М. Грамыкі, К. Крапівы, А. Петрашкевіча, А. Дзялендзіка). Украпіны з рускай мовы (нярэдка з беларускім акцэнтам або скажоння) ужываюцца ў асобных п'есах В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Купалы, У. Галубка, Е. Міровіча, А. Петрашкевіча і інш. Украпіны-царкоўнаславянскія сустракаюцца ў некаторых п'есах У. Галубка, В. Гарбацэвіча, Я. Дылы, К. Губарэвіча, А. Петрашкевіча, нярэдка з прымессю рускіх слоў, часам фанетычна перайначаных на беларускі лад, што і адлюстроўваецца на пісьме. Камічны эфект можа дасягацца ўжываннем украпінаў-стараславянскіх, якія спарадычна сустракаюцца ў мове персанажаў і як узвышаныя словы кантрастуюць са стылістычна іншародным кантэкстам (у п'есах А. Макаёнка, А. Петрашкевіча). Запозычэнні з украінскай мовы, як і стараславянскія, у функцыі камічнага ўжываюць нячаста (К. Губарэвіч, А. Макаёнак).

Сярод украпін з неславянскіх моў часцей за ўсё сустракаюцца германізмы — словы і выразы з нямецкай мовы (у Я. Купалы, А. Макаёнка, А. Петрашкевіча, Н. Гілевіча, А. Дударова і інш.) і значна радзей — англійскай (у А. Дзялендзіка). Не пашыраны частковыя ўкрапіны з раманскіх моў — лацінскай (назіраюцца ў п'есах У. Караткевіча, А. Петрашкевіча) і французскай (у І. Мележа і А. Дзялендзіка).

З кантамінаваных тыпаў іншамоўных украпін (нямецка-беларускіх, беларуска-нямецкіх і руска-нямецкіх) часцей ужываюцца руска-нямецкія і беларуска-нямецкія (пераважна ў драматургічных творах А. Макаёнка, І. Шамякіна, тэматычна звязаных з падзеямі Вялікай Айчыннай вайны).

З комплексным ужываннем моўных украпін (поўных, частковых, кантамінаваных) сустракаемса ў асобных п'есах А. Маўзона, А. Кучара, А. Макаёнка, І. Шамякіна.

Яскравы камічны эфект дасягаецца з дапамогай макарапічнай мовы, якая часцей за ўсё складаецца з сумесі элементаў дзвюх моў (рускай і беларускай або наадварот — беларускай і рускай), радзей — больш аж дзвюх. Такая мова як сродак камічнай

характарыстыкі паліцэйскіх чыноў, чыноўнікаў судовых ведамстваў, святароў і г. д. часта сустракаецца ў драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Вясёлага, Я. Купалы, М. Гарэцкага, М. Грамыкі, А. Асташонка і інш.

Стандартныя адзінкі (7. 6. 3.) ужываюцца ў некаторых драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, У. Галубка, Ф. Аляхновіча, М. Грамыкі, Я. Коласа, Е. Міровіча, В. Віткі, В. Палескага, П. Васілеўскага, А. Дзялендзіка, А. Дударова, Г. Марчука, Я. Шабана і інш., аднак найбольш часта — у п'есах К. Крапівы, А. Макаёнка, М. Матукоўскага і А. Петрашкевіча.

К. Крапіва выкарыстоўвае пераважна канцылярызмы, М. Матукоўскі — таксама і стандартныя выразы-архаізмы (саветызмы). У п'есах А. Макаёнка і А. Петрашкевіча камічны эффект дасягаецца перш за канцэнтраваным ужываннем стандартных адзінак.

З ідыялектнымі кліпэ (7. 6. 4.) сустракаемся ў некаторых інтэрмедых («Мужык»). Ідыялектныя кліпэ ўжываюцца (з рознай частотнасцю) у драматургічных творах В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Купалы, Ф. Аляхновіча, У. Галубка, М. Грамыкі, Я. Коласа, Е. Міровіча, Э. Самуйлёнка, Р. Кобеца, А. Макаёнка, І. Мележа, А. Петрашкевіча, І. Козела, А. Асташонка, У. Сауліча.

Збытоўныя адзінкі (7. 6. 5.) у беларускай драматургіі не з'яўляюцца актыўным сродкам выражэння камічнага. З іх часцей за ўсё сустракаецца шматслоўе (у п'есах Ф. Аляхновіча, У. Галубка, М. Грамыкі, Е. Міровіча, А. Петрашкевіча і інш.). У Я. Купалы, апрача таго, назіраюцца таўталагізмы, а ў А. Макаёнка — плеаназмы.

У **заклучэнні** на аснове падагульнення вынікаў даследавання робяцца наступныя вывады:

1. Для маўленчага выражэння камічнага найбольш часта ўжываюцца некаторыя стылістычныя фігуры (каламбур), тропы (іронія, метафара, параўнанне, эпітэт), а таксама фразеалагічныя, сінтаксічныя (зваротак, прыдатак), лексічныя (сінонімы, антонімы, дыялектызмы) і разнатыпныя сродкі (кантрастывы), радзей — марфалагічныя (за выключэннем гукаспрайманняў і выклічнікаў). З сінтаксічных сродкаў спарадычна выкарыстоўваюцца словазлучэнні з аказіянальным кіраваннем і сінтаксічныя амонімы. Розныя сродкі ў межах адна тыпу характарызуюцца таксама неаднолькавай ступенню ўжывальнасці: напрыклад, сярод каламбураў часцей за ўсё сустракаюцца лексічныя (полісемантычныя, паранамастычныя) і фразеалагічныя, менш часта — сінтаксічныя і прыкметна радзей — камбінаванай будовы [1, 2, 20, 30, 43].

2. Паводле спецыялізацыі сродкі маўленчага выражэння камічнага падзяляюцца на дзве групы: тыя, для якіх функцыя стварэння камічнага эфекту з'яўляецца сталай (спецыялізаваныя), і тыя, для якіх гэта функцыя не з'яўляецца сталай (неспецыялізаваныя). Да спецыялізаваных сродкаў адносяцца іронія і каламбур, якія ўтвараюць цэнтр функцыянальна-семантычнага поля 'камічнае'. Бліжэйшым акружэннем цэнтра выступаюць марфалагічныя сродкі, некаторыя сінтаксічныя (сінтаксічныя аказіяналізмы) і разнатыпныя (кантрастывы, збытоўныя адзінкі), а таксама стылістычныя фігуры (паратаксічныя аказіяналізмы, алагізмы, мімесіс). Неспецыялізаваныя сродкі (усе астатнія) рэалізуюць камічны эфект толькі з дапамогай адпаведных прыёмаў і ў адпаведных кантэкстах і таму адносяцца да перыферыі поля [1, 40].

3. У рэалізацыі камічнай экспрэсіі асноўная роля належыць актуалізатарам — розным тыпам спецыяльна створанага кантэксту, перш за ўсё вербальнаму (прэпазіцыйнаму і часцей постпазіцыйнаму), а таксама сітуацыйнаму і паралінгвістычнаму. Актуалізатарамі могуць быць наступныя кампаненты вербальнага кантэксту: прэпазіцыйнага — пабочныя адзінкі, адмоўна ацэнаныя словы або фразеалагізмы, постпазіцыйнага — пытанні-ўдакладненні, экспрэсіўна маркіраваныя адзінкі (словы, фразеалагізмы), рэмаркі з ацэнанай маркіроўкай (тыпу *іранічна, насмешліва, ядавіта*), словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, парцэляты, дэтэрмінанты і інш. Да актуалізатараў камічнага мэтазгодна адносяць таксама графічныя сродкі (шырыфтовае выдзяленне) — дэфіс, двукоссе і шматкроп'е. Актуалізатарыя функцыя гэтых сродкаў асабліва відавочная ў тых выпадках, калі вербальны кантэкст недастатковы для рэалізацыі камічнага (іранічнага) значэння. У ролі актуалізатараў часам ужываюцца комплексныя сродкі — розныя кампаненты постпазіцыйнага кантэксту (напрыклад рэмаркі, словы-экспрэсемы) і прэпазіцыйнага (адмоўна ацэнаныя адзінкі, напрыклад часціцы) [1, 3, 16, 19, 21, 34].

4. Універсальнымі прыёмамі дасягнення камічнага эфекту з'яўляюцца кантрастнае і канцэнтраванае ўжыванне як аднатыпных, так і разнатыпных маўленчых сродкаў. Вылучаны два спосабы ўжывання кантрастываў: 1) сутыкненне ў адным кантэксце (рэпліцы, некалькіх сумежных рэпліках) стылістычна і / або семантычна разнародных сродкаў (адзінак) — гутарковых і кніжных (агульнакніжных, стандартных, пазызмаў, спецыяльных); стылістычна нейтральных і кніжных з функцыянальна зніжанай экспрэсіяй; з несумяшчальнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай (дэмінітуўных форм і экспрэсіўна зніжаных слоў) і 2) неадпаведнасць экстралінгвістычнага зместу форме яго маўленчага выражэння (калі звычайная, будзённая інфармацыя перадаецца кніжна маркіраванымі сродкамі — словамі і спалучэннямі слоў). Канцэнтравана могуць ужывацца сродкі, як правіла, цэлятыўна маркіраваныя, — словы (гутарковыя і праствамоўныя), фразеалагізмы, формы слоў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, гукаперайманы, выклічнікі, стандартныя адзінкі, ідыялектныя клішэ, сінтаксічныя канструкцыі [1, 23, 26, 27, 35, 36, 37, 44].

5. Важную ролю ва ўзмацненні камічнага эфекту адыгрываюць інтэнсіфікатары, рэпрэзэнтанты якіх выступаюць разнастайныя сродкі (пераважна экспрэсемы) і прыёмы (канцэнтраванае ўжыванне сродкаў, «двайнае актуалізацыя», ампліфікацыя, «дагаворванне», «падманутае чаканне», градацыя, антанамазія, выкарыстанне семантычных і / або стылістычных кантрастываў, сінкрэтычных тропаў, кантамінаваных сродкаў, разгорнутых тропаў і стылістычных фігур — метафар, іроніі, параўнанняў, сінекдах, каламбураў, абыгрыванне «гаваркіх» прозвіччаў на аснове паранамастычнай або сінанімічнай суадноснасці словаўтваральна звязаных з імі лексем). Інтэнсіфікацыі камічнага садзейнічаюць таксама парадак рэалізацыі лексічных значэнняў полісемантаў (у каламбурах: пераноснае → прамое, прамое → пераноснае → прамое, намінатыўна-вытворнае → намінатыўна-першаснае, намінатыўна-вытворнае → намінатыўна-вытворнае), адсутнасць марфалагічнай аднароднасці паміж кампанентамі паратаксіснага рада, комплекснае ўжыванне сродкаў [1, 4, 6, 9, 11, 13, 26, 28, 41].

6. Камічны эфект абумоўліваецца структурна-семантычным і семантычным змяненнем моўных адзінак (фразеалагізмаў, афарызмаў) ці іх каламбурным абыгрываннем (сэнсу — значэнняў полісеманта або формы — амонімаў ці паранамазяў) [1, 3, 7, 13, 29, 31, 32, 33, 42, 44].

7. У параўнанні з узуальнымі моўнымі адзінкамі (словамі, фразеалагізмамі), камічная афарбоўка якіх (сема) з'яўляецца неад'емнай часткай іх семантыкі, найбольш камічна дзейнымі з'яўляюцца рознага тыпу аказіяналізмы: паратаксісныя, лексічныя (наватворы), марфалагічныя (формы роду і ліку назоўнікаў, спрагальныя формы дзеясловаў, формы суб'ектыўнай адрэкі назоўнікаў і прыметнікаў), сінтаксічныя (незвычайныя спалучэнні слоў). Гэта мае дачыненне таксама да тропай і стылістычных фігур як адзінак маўлення, якія пры аказіянальным ужыванні сэнсава больш ёмістыя, экспрэсіўна насычаныя і таму камічны эфект выражаюць непаўторна свежа і яркая [1, 5, 10, 14, 15, 17, 18, 22, 24, 25].

8. Сродкі маўленчага выражэння камічнага — паняцце гістарычнае, паколькі іх ужыванне звязана з пэўным этапам развіцця беларускай драматургіі. Адно з сродкаў (асобныя тыпы каламбураў — пераважна паранамастычныя, радзей — полісемантычныя і фразеалагічныя, мімезіс; метафара, параўнанне, іронія, эпітэт, гіпербала, з'эфемізм; фразеалагізмы, прыказкі, выслоўі; выклічнікі, гуканерафіманні, дэмінутывы; зваротак, прыдатак, сінтаксічныя аказіяналізмы; сінонімы, словы з незразумелым для персанажаў значэннем, стылістычна зніжаныя словы; кантрастывы, украпіны, ідыялектныя клішэ) сустракаюцца ў старажытнай беларускай драматургіі (у інтэрмедыях і п'есах XVIII ст.), другія (аманімічныя каламбуры, алагізмы; антрапонімы, дыялектызмы; стандартныя і збытоўныя адзінкі) пачалі ўжывацца ў другой палове XIX ст., трэція (антанімічныя, сінтаксічныя і камбінаваныя каламбуры, сінтаксічны паралелізм, паратаксісныя аказіяналізмы, антытэза, акратэза, аксюмаран; метанімія, сінекдаха, лігота, перыфраза, дысфемізм; цытаты; словазлучэнні з аказіянальным кіраваннем, сінтаксічныя амонімы) — у 20 — 30-я гг. XX ст. [1, 20, 38, 39].

9. Істотная асаблівасць у выражэнні камічнай экспрэсіі — комплекснае выкарыстанне розных сродкаў (колькасць іх — два, тры, чатыры і нават больш), апісаць і класіфікаваць усе тыпы камбінацый якіх немагчыма, бо гэтыя сродкі не маюць строга акрэсленага, узаемаабумоўленага парадку размяшчэння. Пры комплексным выкарыстанні сродкаў (з адносна неабмежаванай колькасцю камбінацый) утвараецца скразны камічны кантэкст, экспрэсіўна насычаны і прагматычна дзейсны [1, 41].

10. Найбольш адметныя асаблівасці ва ўжыванні драматургамі сродкаў (прыёмаў) маўленчага стварэння камічнага наступныя. Антрапонімы ў функцыі камічнай характарыстыкі персанажаў адным з першых у беларускай драматургіі ўжыў В. Дунін-Марцінкевіч, аказіяналізмы-кантамінанты — К. Каганец, ідыялектныя клішэ ў ролі звароткаў і перыфразаў — Я. Купала, паратаксісныя аказіяналізмы і разгорнутыя параўнанні — У. Галубок. У М. Грамыкі ўпершыню зафіксаваны кантамінаваныя афарызмы, у драматургічных творах К. Крапівы — мянушкі, а таксама такія прыёмы, як антаназія і цытатная алюзія. А. Макаёнак выкарыстоўвае аплікацыю як прыём пабудовы фразеалагізмаў, а таксама адметныя параўнальныя канструкцыі (параўнанне праз адмаўленне), А. Петрашкевіч — шматступеневыя (разгорнутыя) прэдыкацыйныя параўнанні [1, 8, 12, 19, 39].

Асноўныя палажэнні дысертацыйнай працы адностраваны ў наступных публікацыях:

Манаграфіі:

1. Рагаўцоў В.І. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі / МДУ імя А.А. Куляшова. — Магілёў, 2002. — 304 с.

Артыкулы:

2. Рагаўцоў В.І., Шубадзёрава А.М. Асаблівасці ўжывання каламбураў у беларускай драматургіі XVI — першай паловы XX стст. // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова*. — 1998. — № 1. — С. 87—94.

3. Рагаўцоў В.І. Аманімічныя каламбуры ў беларускай драматургіі // *Веснік Мазырскага педагагічнага інстытута імя Н.К. Крупскай*. — 2000. — № 1 (3). — С. 91—96.

4. Рагаўцоў В.І. Сінонімы як сродак стварэння камічнага эфекту ў беларускай драматургіі // *Весті Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта*. — 2000. — № 2 (24). — С. 34—39.

5. Рагаўцоў В.І. Антонімы як сродак выражэння камічнага: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова*. — 2000. — №№ 2—3 (6). — С. 105—110.

6. Рагаўцоў В.І. Гіпербала і літога як сродкі камічнага: (Па матэрыялах беларускай драматургіі) // *Веснік БДУ. Сер. 4. Філалогія*. — 2000. — № 3. — С. 38—41.

7. Рагаўцоў В.І. Паранамастычныя каламбуры ў беларускай драматургіі // *Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта*. — 2000. — № 4. — С. 48—52.

8. Рагаўцоў В.І. Ідыялектныя клішэ ў мове персанажа: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Роднае слова*. — 2000. — № 12. — С. 45—47.

9. Рагаўцоў В.І. Канструкцыі з аказіянальным злучэннем у мове беларускай драматургіі // *Праблемы беларускага літаратуразнаўства: (Да 85-годдзя з дня нараджэння А. Куляшова)*. — Мінск: Маладзёжнае навуковае таварыства, 2000. — С. 263—267.

10. Рагаўцоў В.І. Зваротак як сродак выражэння камічнага ў беларускай драматургіі // *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта*. — 2001. — № 1. — С. 3—7.

11. Рагаўцоў В.І. Іншамоўныя ўкрапіны і іх роля ў стварэнні камічнага эфекту ў беларускай драматургіі // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова*. — 2001. — № 1 (8). — С. 92—97.

12. Рагаўцоў В.І. Перыфраза як сродак камічнага ў беларускай драматургіі // *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. — Сер. 1. Гуманітар. навукі. — 2001. — № 1 (6). — С. 233—237.

13. Рагаўцоў В.І. Полісемантычныя каламбуры ў беларускай драматургіі // *Весті НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук*. — 2001. — № 2. — С. 126—130.

14. Рагаўцоў В.І. Зеўтма як сродак камічнага: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Беларуская лінгвістыка*. — 2001. — Вып. 51. — С. 10—16.

15. Роговцов В.И. Алогизмы и их типы в белорусской драматургии // *Разноуровневые характеристики лексических единиц: Сб. науч. ст. по мат-лам докл. и сообщ. конф.*, 19—20 июня 2001 г.: В 4 ч. / Смоленск. гос. пед. ун-т. — Смоленск, 2001. — Ч. 4: Слово в тексте. — С. 25—28.

16. Рагаўцоў В.І. Іронія ў беларускай драматургіі // *Роднае слова*. — 2001. — № 8. — С. 48—51.

17. Рагаўцоў В.І. Граматычныя сродкі выражэння камічнага: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя Н.К. Крупскай.* — 2001. — № 5. — С. 97—101.

18. Рагаўцоў В.І. Метанімія і сінекдаха як сродкі камічнага: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Лінгвістычны студыі: Зб. наук. праць.* — Донецьк: ДонНУ, 2001. — Вып. 7. — С. 218—221.

19. Рагаўцоў В.І. Параўнанне як сродак камічнага ў беларускай драматургіі // *Весці НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук.* — 2001. — № 4. — С. 116—120.

20. Рагаўцоў В.І. Тропы ў функцыі стварэння камічнага: Асаблівасці ўжывання ў беларускай драматургіі // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова.* — 2001. — № 4 (10). — С. 111—117.

21. Рагаўцоў В.І. Мімесіс і яго стылістычная роля ў беларускай драматургіі // *Веснік Брэсцкага ун-та.* — 2001. — № 5. — С. 46—50.

22. Рагаўцоў В.І. Хізм ці паралелізм?: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Акрысленыя словам: Зб. артыкулаў, успамінаў, падрыхт. на аснове мат-лаў рэсп. навук. канф. 1999 г. / Маг. дзярж. ун-т імя А.А. Куляшова. — Магілёў, 2001. — С. 145—149.*

23. Роговцов В.И. Стилистически сниженная лексика как средство комического: (На материале белорусской драматургии) // *Язык. Речь. Речевая деятельность: Межвуз. сб. науч. тр.: Вып. 4: В 3 ч.* — Нижний Новгород: НГЛУ, 2001. — Ч. 2. — С. 66—73.

24. Рагаўцоў В.І. Метафара як сродак камічнага ў беларускай драматургіі // *Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта.* — 2001. — № 4. — С. 56—59.

25. Рагаўцоў В.І. Дэфразеалагізацыя як спосаб пабудовы каламбураў // *Весці НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук.* — 2002. — № 1. — С. 112—116.

26. Рагаўцоў В.І. Кантрастнае ўжыванне слоў і выразаў як аснова камічнага эфекту ў беларускай драматургіі // *Роднае слова.* — 2002. — № 1. — С. 46—48.

27. Рагаўцоў В.І. Фразеалагізмы як сродак стварэння камічнага: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова.* — 2002. — № 1. — С. 51—55.

28. Рагаўцоў В.І. Эпітэт і яго роля ў стварэнні камічнага эфекту ў беларускай драматургіі // *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.* — Сер. I. Гуманітар. навукі. — 2002. — № 1 (8). — С. 238—241.

Артыкулы ў энцыклапедыях:

29. Рагаўцоў В.І. Макаёнак Андрэй Ягоравіч // *Беларуская мова: Энцыкл.* — Мінск: БелЭн, 1994. — С. 327—328.

Матэрыялы і тэзісы канферэнцый:

30. Рагаўцоў В.І., Шубадзёрава А.М. Асаблівасці ўжывання каламбураў у творах беларускіх драматургаў другой паловы XX стагоддзя // *Беларуская мова ў другой палове XX ст.: Мат-лы міжнар. навук. канф., Мінск, 22—24 кастрычніка 1997 г. / Бел. дзярж. ун-т, НАН Беларусі.* — Мінск, 1998. — С. 260—263.

31. Рагаўцоў В.І. Некаторыя прыёмы пабудовы фразеалагічных каламбураў у беларускай драматургіі // *Язык, слово, действительность: Мат-лы II Междунар. науч. конф.: В 2 ч. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка.* — Минск, 2000. — Ч. 2. — С. 61—64.

32. Рагаўцоў В.І. Некаторыя спосабы ўтварэння фразеалагічных каламбураў: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // *Проблемы и перспективы лингвистической подготовки студентов в вузах негуманитарного профиля: Мат-лы междунар. науч.-*

практ. конф., 9—10 ноября 2000 г. / Бел. сельскохоз. академия. — Горки, 2000. — С. 121—122.

33. Рагаўцоў В.І. Паранамазія як спосаб пабудовы каламбураў: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // Мова і літаратура ў сярэдняй і вышэйшай школе: Актуальныя праблемы выкладання: Мат-лы рэсп. навуц. канф. / Гродз. дзярж. ун-т імя Я. Купалы. — Гродна, 2000. — С. 48—51.

34. Рагаўцоў В.І. Словаўжыванне як адзін з прыёмаў камічнага ў беларускай драматургіі // Пятыя навуковыя чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу: Мат-лы навуц. канф.: У 2 ч. / Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. — Гомель, 2001. — Ч. 1. — С. 154—156.

35. Рагаўцоў В.І. Кленічы як сродак камічнага ў беларускай драматургіі // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: Мат-лы междунар. науч. конф., 11—12 апреля 2001 г.: В 2 ч. / Мозыр. гос. пед. ин-т им. Н.К. Крупской. — Мозырь, 2001. — Ч. 2. — С. 155—158.

36. Рагаўцоў В.І. Маўленчая збытکوўнасць як прыём камічнага: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // Актуальныя праблемы моўнай адукацыі вучняў ва ўмовах рэфармавання агульнаадукацыйнай школы: 36. мат-лаў рэсп. навуц.-метад. канф., 22—23 сакавіка, 2001 г. / Мазырь. дзярж. пед. ін-т імя Н.К. Крупскай. — Мазырь, 2001. — С. 223—225.

37. Рагаўцоў В.І. Эўфемізмы і дысфемізмы як сродак камічнага ў беларускай драматургіі // Кулешовские чтения: Мат-лы науч.-практ. конф., 7 февраля 2001 г.: Тез. докл. / Мог. гос. ун-т им. А.А. Кулешова. — Могилев, 2001. — С. 120—122.

38. Рагаўцоў В.І. Некаторыя асаблівасці ўжывання граматычных сродкаў выражэння камічнага ў беларускай драматургіі // Проблемы преподавания и изучения русского языка в школе и вузе на современном этапе: Мат-лы Международ. науч.-практ. конф., 9—10 октября 2001 г. / Нежин. гос. пед. ун-т им. Н.В. Гоголя. — Нежин, 2001. — С. 94—97.

39. Рагаўцоў В.І. «Гаваркія» антрапонімы ў беларускай драматургіі: (Некаторыя асаблівасці ўжывання) // Русистика и белорусистика на рубеже веков. Вклад белорусских лингвистов, уроженцев Могилевщины, в науку: Тез. докл. Международ. науч. чтений в рамках Международ. науч. конф. «Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья», 25—26 октября 2001 г. / Мог. гос. ун-т им. А.А. Кулешова. — Могилев, 2001. — С. 89—91.

40. Рагаўцоў В.І. Спецыялізацыя і неспецыялізацыя сродкі выражэння камічнага ў беларускай драматургіі і некаторыя асаблівасці іх ужывання // Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья: Международ. науч.-практ. конф., 25—26 октября 2001 г.: Тез. докл. / Мог. гос. ун-т им. А.А. Кулешова. — Могилев, 2001. — С. 165—167.

41. Рагаўцоў В.І. Комплекснае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі // Классические концепции и современные технологии преподавания иностранных языков в XXI веке: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф., 25—26 октября 2001 г. / Редкол.: А.А. Папейко, С.Б. Самарцев, Н.И. Тупальский и др.; Мог. гос. технич. ун-т и др. — Могилев, 2001. — С. 112—114.

42. Рагаўцоў В.І. Дэфразеалагізацыя фразеалагізма: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном

аспектах: Мат-лы междунар. науч. конф., 23—24 ноября 2001 г. / Редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) и др.; Гомел. гос. ун-т им. Ф. Скорины, 2001. — С. 273—276.

43. Рагаўцоў В.І., Шубадзёрава А.М. Каламбуры камбінаванай будовы: (На матэрыяле беларускай драматургіі) // Актуальныя праблемы існавання мовы і гаворкі: Мат-лы Междунар. науч. конф., 30—31 октября 2001г.: В 2 ч. / Редкол.: Ю.А. Гурская (отв. ред.) и др.; Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка, 2001. — Ч. 2. — С. 39—41.

44. Рагаўцоў В.І. Стандартныя адзінкі і іх роля ў стварэнні камічнага эфекту ў беларускай драматургіі // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: Мат-лы рэсп. навук. канф., 24 кастрычніка 2001 г. / Пад рэд. У.І. Каялы, І.Я. Ленешава; Гродз. дзярж. ун-т імя Я. Купалы. — Гродна, 2001. — С. 90—95.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Купалова

РЭЗЮМЭ

Рагаўцоў Васіль Іванавіч

Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі

Ключавыя словы: камічнае, актуалізатары, інтэнсіфікатары, канцэнтрацыя, узуальны, аказіянальны, маўленчы, экспрэсія, эфект, кантэкст, кантрастны, сродак, спосаб, канатацыя.

Аб’ект і прадмет даследавання: маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі — як старажытнай (XVII — XVIII стст.), так і сучаснай, сродкі і спосабы выражэння, асаблівасці іх эвалюцыі і ўжывання.

Мэта даследавання: комплекснае апісанне сродкаў маўленчага выражэння камічнага ў беларускай драматургіі (фігур, тропы, фразеалагічных, афарыстычных, граматычных, лексічных, разнатыпных адзінак), апісанне спецыфікі выкарыстання іх у розныя перыяды развіцця беларускай драматургіі.

Метады даследавання. Выкарыстоўваюцца апісальны (асноўны), параўнальна-гістарычны, параўнальна-супастаўляльны метады, а пры неабходнасці — прыёмы дыстрыбутыўнага і трансфармацыйнага аналізу.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве зроблена комплекснае апісанне сродкаў маўленчага выражэння камічнага ў беларускай драматургіі на ўсіх этапах яе развіцця: даецца класіфікацыя, выяўляецца лінгвістычная сутнасць, паказваецца актыўнасць ужывання ў драматургіі ў цэлым і ў асобных аўтараў у прыватнасці; выдзяляюцца актуалізатары і інтэнсіфікатары камічнага; крытычна ацэньваюцца існуючыя трактоўкі дыскусійных пытанняў (класіфікацыйны статус пэўных сродкаў, тыпы каламбураў) і выказваюцца свае меркаванні; удакладняюцца некаторыя раней зробленыя даследчыкамі вывады. Акрэсленыя ў дысертацыйнай працы і практычна апрабаваныя падыходы да вывучэння камічнага ў плане яго маўленчага выражэння могуць стымуляваць правядзенне новых лінгвістычных даследаванняў у гэтым напрамку.

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных працах і практычных дапаможніках па мове беларускай мастацкай літаратуры, а таксама пры параўнальна-супастаўляльным лінгвістычным даследаванні камічнага ў розных мовах (як роднасных, так і няроднасных), выкладанні ў ВНУ вучэбных дысцыплін «Лінгвістычны аналіз тэксту», «Стылістыка беларускай мовы», правядзенні спецкурсаў і сінтэміраў па стылістыцы мастацкага тэксту, падрыхтоўцы курсавых і дыпломных прац.

РЕЗЮМЕ

Роговцов Василий Иванович

Речевое выражение комического в белорусской драматургии

Ключевые слова: комическое, актуализаторы, интенсификаторы, концентрация, узуальный, окказиональный, речевой, экспрессия, эффект, контекст, контрастный, средство, способ, коннотация.

Объект и предмет исследования: речевое выражение комического в белорусской драматургии — как древней (XVII — XVIII вв.), так и современной, средства и способы выражения, особенности их эволюции и использования.

Цель исследования: комплексное описание средств речевого выражения комического в белорусской драматургии (фигур, тропов, фразеологических, афористических, грамматических, лексических, разнотипных единиц), описание специфики употребления их в разные периоды развития белорусской драматургии.

Методы исследования. Используются описательный (основной), сравнительно-исторический, сравнительно-сопоставительный методы, а при необходимости — приемы дистрибуционного и трансформационного анализа.

Научная новизна и значимость полученных результатов заключается в том, что впервые в белорусском языкознании сделано комплексное описание средств речевого выражения комического в белорусской драматургии: дается классификация, определяется лингвистическая сущность, показываются особенности развития и активность употребления в драматургии в целом и у отдельных авторов в частности; выделяются актуализаторы и интенсификаторы комического; критически оцениваются существующие трактовки дискуссионных вопросов (классификационный статус определенных средств, типы каламбуров) и высказываются свои суждения; уточняются некоторые ранее сделанные исследователями выводы. Намеченные в диссертационной работе и практически опробованные подходы к изучению комического в плане его речевого выражения могут стимулировать проведение новых лингвистических исследований в этом направлении.

Основные положения и выводы диссертационного исследования могут быть использованы в теоретических трудах и практических пособиях по языку белорусской художественной литературы, а также при сравнительно-сопоставительном лингвистическом исследовании комического в разных языках (как родственных, так и неродственных), преподавании в вузе учебных дисциплин «Лингвистический анализ текста», «Стилистика белорусского языка», проведении спецкурсов и спецсеминаров по стилистике художественного текста, подготовке курсовых и дипломных работ.

SUMMARY

Rogovtsov Vasily Ivanovich

Speech Expression of the Comic in Belorussian Drama

Key words: comic, actualizators, intensifiers, concentration, usage, occasional, speech, expression, effect, context, contrast, means, mode, connotation.

The subject-matter of the research is speech expression of the comic in Belorussian drama in the XVII — XVIII centuries and at present: means and ways of the expression, the peculiarities of their evolution and usage.

The object of the research is a complex description of the language expressive means of the comic in Belorussian drama (figures, tropes, phraseological, aphoristic, grammar, lexical units, units of different types), the description of their usage peculiarities at different periods of the Belorussian drama development.

Methods of the research. The comparative and historical methods are used alongside with the main descriptive method. The elements of the distributional and transformational methods are used when necessary.

The scientific novelty and the significance of the obtained results consist in the attempt of the complex description of the language expressive means of the comic in Belorussian drama. The language expressive means are classified, their linguistic essence is defined, the peculiarities of their development and the frequency of their usage in drama in general and by separate actors in particular are shown. The ways of conveying the comic and their intensifiers are single out. The existing views on the disputable problems (the classification status of certain means, types of pun) are regarded, and the personal opinion is expressed. The inferences drawn by other researchers are given details to. The defined approaches to the study of the speech expression of the comic put forward in the thesis and tested in practice can stimulate further linguistic research in this direction.

The main statements and inferences of the research can be used in theoretical and practical works in the language of the Belorussian fiction and in comparative linguistic research of the comic in different languages (both cognate and incognate), in teaching «Text Linguistic Analysis», «Stylistics of the Belorussian Language», to the students of Universities, for special courses and seminars in stylistics of the text, in writing course and diploma papers.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

Ліцэнзія ЛВ № 384 ад 07.02.2001 г.
Здадзена ў набор 22.02.2002 г. Падпісана да друку 26.02.2002 г.
Фармат 60x84¹/₁₆. Папера афсетная № 1. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум.-друк. арк. 3,4. Ул.-выд. арк. 3,7. Тыраж 100 экз. Заказ 8С .

Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.А. Куляшова”, 212022, Магілёў, Касманаўтаў, 1.

Надрукавана на рызографе лабараторыі аператыўнай паліграфіі
МДУ імя А.А. Куляшова. Ліцэнзія ЛПІ № 281 ад 07.02.2001 г.
212022, Магілёў, Касманаўтаў, 1.